

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин
Кафедра історії та теорії держави і права

Дипломна робота бакалавра

**на тему: РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ (1990-ТІ – 2010-ТІ РР.): ІСТОРІОГРАФІЯ
ТА ДЖЕРЕЛА**

Виконала:

студентка групи ІСТ-21-1
спеціальність 032 «Історія та
археологія»
Бойко Анастасія Олександрівна

Керівник:

доктор філософії зі спец. «історія та
археологія», старший викладач кафедри
історії та теорії держави і права
Сухомлин Олександр Дмитрович

Рецензент:

доктор філософії зі спец. «історія та
археологія», асистент кафедри історії
Центральної та Східної Європи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Гуменний Сергій Любомирович

Дніпро –2025

ЗМІСТ

ВСТУП

Розділ I. «Революція на граніті» 1990 року в історичній пам'яті та історіографії

1.1. Історичні передумови та хронологія подій «Революції на граніті»

1.2. Основні інтерпретації та оцінки «Революції на граніті» в українській і зарубіжній історіографії: джерельна база досліджень.

Розділ 2. «Помаранчева революція» 2004 року: джерела та інтерпретації

2.1. Політичні передумови, суспільно-соціальний контекст, хронологія подій та вплив «Помаранчевої революції»

2.2. Основні інтерпретації та оцінки «Помаранчевої революції» в українській і зарубіжній історіографії: джерельна база досліджень.

РОЗДІЛ 3. РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ 2013-2014 РОКУ: ДЖЕРЕЛА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

3.1. Передумови, причини та хронологія подій «Революції Гідності»

3.2. Історіографічні інтерпретації та оцінки «Революції Гідності»: українська та зарубіжна джерельна база досліджень

ВИСНОВОК

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

РОЗДІЛ 1.

«РЕВОЛЮЦІЯ НА ГРАНІТІ» В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

1.1 Історичні передумови та хронологія подій «Революції на граніті»

Наприкінці 1980-х років в СРСР відбувалися масштабні соціально-політичні зрушення, спричинені кризою радянської системи управління, втратою довіри до партійної верхівки та втомою суспільства від десятиліть авторитарного правління. Запроваджена Михайлом Горбачовим політика «перебудови» започаткувала процес демократизації, який однак супроводжувався дедалі очевиднішими ознаками дезінтеграції СРСР як державного утворення. Українська РСР, як одна з ключових республік, стала ареною зростання національного руху та прагнення до політичної і культурної самостійності. У цьому контексті формується молодіжне середовище, яке стало каталізатором протестної енергії.

У середині 1980-х на території України починають активно виникати неформальні організації, що виступають за демократизацію політичного устрою, зокрема «Українська Гельсінкська спілка», «Товариство української мови ім. Т. Шевченка», «Народний Рух України». Активізація громадянського суспільства стала основою для появи нового типу політичної активності - студентської. Молодь, особливо в університетських центрах Львова та Києва, дедалі частіше висловлювала незгоду з політикою союзного керівництва, зокрема щодо обов'язкового військового призову, союзного договору та збереження монополії КПРС.

У цьому середовищі у вересні 1990р. формується студентська ініціатива, що згодом отримає назву «Революція на граніті». Організаторами акції виступили «Українська студентська спілка», очолювана Олесем Донієм та «Студентське братство Львова», головою якого був Маркіян Іващишин. Крім того, серед координаторів акції були Олег Тягнибок і В'ячеслав Кириленко. Студентство зі сходу України представляв Олег Барков.

Протест розпочався 2 жовтня 1990р. у Києві, на майдані Жовтневої революції (сьогодні - Майдан Незалежності), коли кількадесят студентів групами почали збиратись близько 10-ї години оголосивши про початок голодування та висловивши свої вимоги, а саме: непідписання нового союзного договору; переобрання Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991р; повернення українських солдатів на територію України для подальшої строкової служби; націоналізація майна КПУ та комсомолу; відставка тодішнього прем'єр-міністра Віталія Масола. «Першого дня оголосили голодування 108 осіб, 80 з яких - львів'яни», - пригадує Андрій Салюк, тодішній співголова «Студентського братства Львівської політехніки».

Рис. 1

Фото з місця подій «Революції на граніті». Початок формування наметового містечка.

Зранку, 3 жовтня 1990р. до місця організації протесту завітали представники Верховної ради УРСР, Укрпрофради, Міністерства вищої та

середньої освіти. Вислухавши протестувальників, попросили студентів скасувати вимогу про перевибори, ті були категорично проти. На вечір налічувалося вже 49 наметів та 137 голодувальників.

Усі рішення щодо життя наметового містечка та протестів приймалися колегіально Координаційною радою табору, основні питання вирішували до 12 студентів за наявності кворуму. В середині було велике штабне шатро, інші ж встановлювалися навколо в ряди з однаковими проміжками. Акція була огорожена мотузками, закріпленими на кілках, по периметру чергували охоронці, які вирізнялися чорними пов'язками на голові, а ті, хто голодував - носили білі.

Рис. 2

Фото з місця подій «Революції на граніті». Один з голодувальників з білою пов'язкою під час протесту.

5 жовтня 1990р. до табору прийшов Леонід Кравчук, з яким вели перемовини Олесь Доній та Маркіян Іващишин. Обговорювалася ситуація, що була на той час в республіці, та вимоги - студенти бажали зустрічі за «круглим столом». Консенсусу досягти не вдалося, обидві сторони

розійшлися невдоволеними - на думку співголів, Леонід Кравчук говорив багато, але в його словах не було конкретики. Утім, важливим стало транслявання цієї зустрічі по телебаченню: люди зрозуміли, що в Києві зібралися не екстремісти, як говорила комуністична верхівка, а звичайні студенти.

6 жовтня 1990р. у палаці «Україна» відбулись урочисті збори учасників ДСВ, на яких були присутні й військові, комсомольці, суворовці. Після зустрічі ветерани пройшли ходою до площі Жовтневої революції, планували пройти і наметовим містечком, який організували студенти та всі небайдужі громадяни, маючи намір здійснити сутичку та покласти квіти до пам'ятника Володимиру Леніну. Але на захист студентів-активістів вийшло до 50 тисяч киян. Також охорону забезпечувала студентська охорона та міліція.

Рис. 3

Фото з місця подій «Революції на граніті». Протестувальники та студентська охорона.

8 жовтня 1990р. комісія, яка працювала за дорученням Верховної ради, доповіла, що кількість голодуючих становить 158 людей з 24 міст республіки. На повідомлення, що здоров'я студентів погіршується, холод і хвороби

можуть призвести до трагедії, в залі на сесії деякі депутати розсміялися. Один з державних службовців при виступі звинуватив студентів у шантажі та тиску на парламент, його підтримали оплесками. Засідання транслювалося по телевізору. Після цього республікою прокотилася масова хвиля виходу з лав КПРС.

З огляду на події цього дня, можна зробити висновок, що реакція частини політичних діячів до студентів була непрофесійною, чому сприяло ігнорування їхніх вимог у державних інституціях. Проте ця ситуація призвела до політичних змін в Україні, адже хвиля виходу з лав КПРС стала своєрідним знаком того, що населення країни вже не підтримувало радянську політичну систему.

9 жовтня 1990р. наметове містечко відвідав відомий український письменник Олесь Гончар. Він визнав вимоги студентів цілком справедливими та наступного дня вийшов з лав КПРС.

Рис. 4

Фото з місця подій «Революції на граніті». Письменник Олесь Гончар під час відвідин акції.

Під час голодування проти уряду мітингувальників відвідували чисельні гості: політики, дисиденти, співаки Едуард Драч, Марія Бурмака, народна артистка України Ніла Крюкова та поетеса Ліна Костенко.

Рис. 5

Фото з місця подій «Революції на граніті». Письменниця Ліна Костенко під час спілкування з активістами.

10 жовтня 1990р. відбувся «круглий стіл», в якому взяли участь делегації від Верховної Ради та від студентів. Першим виступив Олесь Доній, оголосивши відомі вимоги голодувальників, проте перемовини перетворилися на інтерв'ювання студентів. Ігор Юхновський, член «Народного Руху України», подякував протестувальникам за мужність і активність та закликав припинити голодування, якщо буде прийнято рішення про непідписання союзного договору та про відбування військової служби українців лише в межах республіки. Леонід Кравчук обіцяв поставити на голосування питання про недовіру Віталію Масолу, показати усі події під час «круглого столу» по телебаченню, але слова не дотримав, передача вийшла у цензурованому вигляді.

Рис. 6

Фрагмент з перемовин «круглого столу» з відео ютуб-каналу «Радіо Свобода» - «Революція на граніті. Чого і як домоглися учасники студентського голодування у жовтні 1990?»

11 жовтня 1990р. на площі з'явилася підсилювальна радіоапаратура, мітинги у наметовому містечку почали проводитися більш організовано. Леонід Кравчук намагався виконати обіцянку, дану студентам і поставити на таємне голосування питання про недовіру голові уряду Віталію Масолу, а пізніше поставив на відкрите голосування питання про включення у порядок денний сесії обговорення студентських вимог, однак «ЗА» проголосував лише 161 депутат, що виявилось недостатньою кількістю для затвердження голосування.

12 жовтня 1990р. у малому залі «Будинку профспілок» відбулася прес-конференція лідерів студентства за участю Олеса Донія, Олега Баркова, Ігоря Коцюруби, Олега Кузана, Сергія Башука, які повідомили про посилення активності студентських організацій через те, що влада ігнорує їх вимоги. Також лідери повідомили про планування маніфестацій на понеділок, 15 жовтня.

13 жовтня 1990р. з табору почали відряджатися пікетні групи в київські ВНЗ, звідки назад рушали численні колони. О 10:00 Хрещатик було перекрито і розпочалися масштабні мітинги. Студенти прийняли дві

резолуції: у першій підтримали всі вимоги голодуючих, у другій вимагали доступу протестувальникам до прямого ефіру для роз'яснення власної позиції перед народом України. В наступні дні страйк студентів тривав, пікетні групи продовжують свої походи до київських вишів. На 15 жовтня готувався масовий страйк, поширювалися листівки з закликом прийти на Майдан Незалежності об 11-й годині.

16 жовтня 1990р. студенти ВНЗ підтримали страйк, численні колони з молоді рушили з різних кінців міста Києва, по дорозі закликаючи їх підтримати. О 10-й годині сформували загальну колону, яку з усіх боків оточував живий ланцюг студентів-охоронців й рушили до Верховної ради. У результаті співголів мітингувальників запросили до парламенту. Представником студентства став Олесь Доній. Він виголосив вимоги щодо одногодинного прямого ефіру по телебаченню, радіотрансляції засідання на вулицю Кірова (нині Михайла Грушевського) та недоторканості студентів, які залишилися біля входу до Верховної Ради. Вимоги було виконано.

17 жовтня 1990р. у парламент знову запросили співголів мітингувальників. Після 19:00 депутати за пропозицією Леоніда Кравчука починають голосувати. Постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року» прийняли: «ЗА» - 314 депутатів, «ПРОТИ» - 38 депутатів.

Упродовж кількох тижнів протест набув широкого суспільного резонансу. До учасників долучилися не лише студенти з інших міст, а й інші категорії населення, що співчували протестувальникам та розділяли їх ідеї. Також впродовж протесту мітингувальникам приходили телеграми у підтримку з різних міст України.

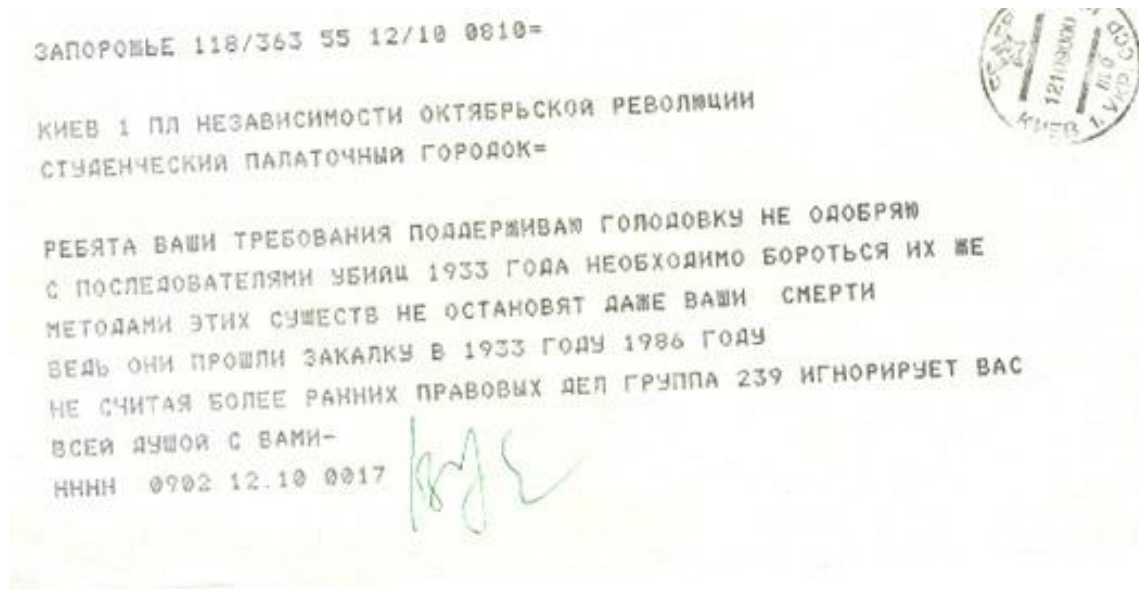

Рис. 7

Телеграма з підтримкою від 12 жовтня 1990р., що надійшла протестувальникам з м. Запоріжжя

Попри тиск влади та спроби дискредитації акції, вона зберігала виключно мирний характер.

17 жовтня 1990р. Верховна Рада УРСР частково задовільнила вимоги протестувальників, зокрема була досягнута домовленість про відставку Віталія Масола. "Ми ж і не протестували тоді проти Масола. - пояснював один із лідерів голодування Олесь Доній у 2008р. - Акція замислювалася для того, щоб були перевибори Верховної Ради України і для того, щоб усунути комуністичну номенклатуру. А Масол був гвинтиком, якого ця номенклатура здала, наче кістку собаці. Він був символом влади і саме тому повинен був бути замінений. Жодної персональної претензії до нього, зрозуміло ж, студенти не мали". Цей крок влади став першим прикладом того, як мирний протест в Україні може призвести до конкретних політичних змін.

П О С Т А Н О В А
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Про розгляд вимог студентів, які проводять
голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року

(Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 45, ст. 604)

Розглянувши вимоги студентів, які проводять голодування в м. Києві, передані Президії Верховної Ради УРСР 2 жовтня 1990 року, та взявши до уваги результати роботи погоджувальної комісії Верховної Ради УРСР, утвореної 16 жовтня 1990 року, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки
п о с т а н о в л я є:

1. Стосовно проведення нових виборів:

Впродовж другої сесії Верховної Ради УРСР прийняти Закон про референдум в Українській РСР, Закон про громадські об'єднання та організації в Українській РСР, Закон про статус народного депутата Української РСР, передбачені порядком денним, та Закон про вибори в Українській РСР на багатопартійній основі.

Рис. 8

Фрагмент постанови «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року» з сайту Верховної Ради України.

Студенти ж зазначили, що боротьба тільки починається, однак обіцянку виконали і припинили голодування. Олесь Доній та Маркіян Іващишин виступили по телебаченню з повідомленням: «Голодування припиняється. Перемога». Було звільнено корпуси КДУ, політехнічного інституту та розібрано наметове містечко біля Верховної Ради.

18 жовтня 1990р. об 11-й годині розпочався святковий мітинг. Були висловлені слова подяки студентству, наголошено на їхніх відвазі та патріотизмі. Увечері наметове містечко було демонтоване.

Попри обіцянку не привертати до кримінальної відповідальності учасників протестів, було порушено кримінальні справи. Зокрема Олеся Донія ув'язнили в Лук'янівське СІЗО, однак згодом звільнили під тиском

громадськості, а чимало учасників «Революції на граніті» 1990р. продовжили громадянську активність у різних галузях життя України й в подальші роки.

У своєму авторському блозі на You-Tube, Олесь Доній згадує «Революцію на граніті» 1990р. так:

«...Отже, все потрібно робити вчасно. Використовувати історичний шанс. На жаль, цього не було зроблено. Тому говоримо про позитив, про успіх молоді. Про те, що, на жаль, не завжди молодіжні ідеї стають зрозумілими навіть для старших товаришів, так це може перетворитись на втрачений шанс. Хочете щоб більше шанси не втрачались для України? Шанси не варто втрачати. І після перемоги над російським ворогом теж буде шанс, але чи використає його Україна чи він знову буде втрачений, залежить від українців, від громадян України, від нас з вами...»

Рис. 9

Фрагмент з відео You-Tube каналу «Олесь Доній» - «Революція на граніті: сила студентської акції протесту»

Підсумовуючи хронологію подій «Революції на граніті» 1990р., можна стверджувати, що цей протест був першою в новітній історії України масовою та водночас мирною формою політичного спротиву. Завдяки чіткій організації, моральній переконаності учасників та широкому суспільному резонансу, акція студентів на Майдані стала каталізатором глибших

демократичних зрушень. Жорстка й часто зневажлива реакція представників влади, зафіксована під час трансляцій засідань Верховної Ради, лише посилила підтримку протесту серед громадян. Саме ці події не тільки продемонстрували потенціал громадянського суспільства, а й дали імпульс до втрати довіри до КПРС, що у свою чергу вплинуло на подальші політичні процеси в Україні.

1.2. Основні інтерпретації та оцінки «Революції на граніті» в українській і зарубіжній історіографії: джерельна база досліджень.

«Революція на граніті» 1990р., яку часто називають - першим українським Майданом, є однією з найважливіших подій новітньої історії України. Вона стала не лише етапом політичного пробудження молоді, а й важливим символом мирного спротиву тоталітарному режиму напередодні здобуття незалежності у серпні 1991р. Вивчення цієї події в історіографічному та джерельному аспекті дає змогу зрозуміти, як формувалося її сприйняття в суспільстві, які акценти робили дослідники, журналісти та безпосередні учасники протесту, а також наскільки ця подія інтегрується в ширший контекст трансформаційних процесів в Східній Європі.

Історіографічна база «Революції на граніті» охоплює кілька напрямів: академічні дослідження, журналістські розвідки, спогади очевидців, документальні відеоматеріали та електронні ресурси музеїв, бібліотек і громадських ініціатив. Водночас варто зазначити, що протягом тривалого часу ця тема залишалася відносно маргіналізованою в українській науці, поступаючись більш масштабним подіям - проголошенню незалежності, «Помаранчевій революції» 2004р. та «Революції Гідності» 2013-2014рр.

Вагоме місце серед джерел, які висвітлюють «Революцію на граніті» 1990р., займають офіційні матеріали, підготовлені до її ювілейних дат. Зокрема, сайт «Національного музею Революції Гідності» містить узагальнюючі тексти, фото- та відео- документи учасників подій, що

становлять цінне джерело для реконструкції хронології протесту та аналізу його значення в історичному контексті. Також ресурси «Національної історичної бібліотеки України» та «Центру досліджень визвольного руху» формують публічний архів протестного руху 1990 року, роблячи акцент на персоналіях, візуальному матеріалі та документальних.

Окремий сегмент складають численні журналістські розвідки та інтерв'ю. У цих матеріалах зібрано погляди ключових учасників подій - Олеся Донія, Вахтанга Кіпіані, Михайла Свистовича, Тараса Прохаська, Віктора Рога та інших. Вони акцентують на особистій мотивації учасників протесту, способах самоорганізації, емоційному досвіді перебування на площі, а також на рефлексії з приводу досягнутих результатів. Попри переважно публіцистичний характер, ці інтерв'ю становлять важливу частину джерельної бази, адже передають живу пам'ять про подію та дозволяють окреслити різні емоційно-світоглядні рамки її сприйняття, а наукові праці, що аналізують «Революцію на граніті», формують корпус джерел, що має особливу вагу для реконструкції причин, перебігу та наслідків протестів у широкому суспільно-політичному контексті. Дослідники звертаються до міждисциплінарного підходу, поєднуючи політичну історію, соціологію та джерелознавство. Праці Ярослава Грицака, Тараса Возняка, Олега Павлишина, Віктора Якубова та інших забезпечують наукову базу для подальшого аналізу подій 1990 року в загальному наративі становлення української незалежності.

У контексті історіографії важливо звернути увагу на те, що «Революція на граніті» постає не лише як політична подія, а як символ початку активізації громадянського суспільства в незалежній Україні. Відтак, окремий масив джерел становлять інтерв'ю з безпосередніми учасниками протесту, журналістські дослідження та медіаматеріали, що фіксують особистісний вимір протесту. Наприклад, інтерв'ю з Віктором Рогом, Михайлом Свистовичем, Андрієм Салюком, Тарасом Прохаськом та Вахтангом Кіпіані, опубліковані у 2013-2014 роках на платформах «Молодіжна інформаційна

спільнота» та You-Tube, надають змогу осмислити «Революцію на граніті» як феномен студентського самоусвідомлення і формування нової генерації громадських лідерів. Зі свідчень очевидців постає картина не лише протесту проти політичного режиму, а й глибокого особистого досвіду, що трансформував свідомість учасників. Так, Михайло Свистович згадує про протест як про межу іdealізму й цинізму, що водночас поєднувалися у поколінні початку 1990-х років. Тарас Прохасько, натомість, наголошує на емоційному очікуванні силового протистояння, яке так і не сталося, але залишило глибокий слід у колективній пам'яті.

Цей корпус джерел варто інтерпретувати не лише як свідчення, а й як специфічну форму осмислення протесту - постпам'ять, що формується через розповідь, через збереження та передачу досвіду у вигляді емоцій, спогадів і політичних оцінок. Такі тексти дозволяють реконструювати не лише хронологію подій, а й контексти мотивації, внутрішньої мобілізації та суспільної самоідентифікації. Цікаво, що наративи інтерв'ю та публіцистичних спогадів органічно доповнюють інші візуальні свідчення. Зокрема, документальний фільм Сергія Буковського «Україна: точка відліку» подає події «Революції на граніті» 1990р. як важливу передумову усіх наступних майданів. Через поєднання архівних відеоматеріалів і коментарів учасників подій, стрічка фіксує історичний момент переходу від радянської пасивності до української політичної активності.

Особливе значення має також короткометражний фільм Лесі Чайки «16 днів. Революція на граніті», що попри мінімалістичний формат, влучно відображає енергетику протесту, зосереджуючись не лише на хронології, а й на щільному емоційному напруженні, яке супроводжувало події. У поєднанні з інтерв'ю з Олесем Донієм, показаним на «Громадському телебаченні», фільм формує уявлення про революцію як цілісний досвід, в якому особисте та політичне зливаються. Не менш вагомим є візуальний контент - фоторепортажі та архівні світлини. Проєкти «Революція на граніті в обличчях» і «Фотохроніка студентської революції 1990 року» виконують

функцію своєрідного музеєфікованого простору віртуальної пам'яті. Образи молодих протестувальників, часто у вишиванках, з плакатами, на тлі наметового містечка, створюють впізнавану іконографію студентського протесту, що надалі була відтворена у репрезентаціях «Революції Гідності» 2013-2014рр. Показовим є також сайт-архів «Революція на граніті. У кожного своя революція», який збирає особисті історії, документи, фотографії й емоційні рефлексії учасників протесту. У цьому контексті відбувається інституціоналізація пам'яті - події «Революції на граніті» 1990р. фіксуються не лише як історичні, а як такі, що набувають меморіального значення, але й формують нові культурні наративи.

Зокрема, до вагомих офіційних документів належать урядові постанови, звернення Верховної Ради УРСР, протоколи засідань, внутрішні документи ЦК КПУ, а також резолюції органів державної влади, що фіксували реакцію на протест. Наприклад: архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) містять цінну інформацію про позицію керівництва республіки щодо студентського страйку. Також джерелом є опубліковані у "Відомостях Верховної Ради УРСР" документи, де відображено задоволення частини вимог протестувальників, наприклад, скасування союзного договору.

Ізоляція «Революції на граніті» 1990р. у публічній пам'яті як автономного, завершеного епізоду сучасної історії України піддається також сучасними інтерпретаціями, що вказують на її довготривалі наслідки. Так, у матеріалі Центру досліджень визвольного руху «Революція на граніті: перший Майдан, який переміг» наголошується на її історичній ролі як першого прикладу ефективного мирного спротиву, який завершився політичною перемогою - відставкою тодішнього голови уряду Віталія Масола та відмовою влади від союзного договору з Москвою. Саме в цьому контексті акцентується спадкоємність між наступними революціями.

«Революція на граніті» 1990р. як одна з ключових подій українського державотворення на зламі епох привернула увагу низки українських

істориків, публіцистів та дослідників, які розглядали її в контексті ширших суспільно-політичних процесів періоду. В їхніх працях, події жовтня 1990 року, аналізуються як точка неповернення у процесі деколонізації України, активізації громадянського суспільства та формування нової політичної культури. Так, наприклад, Ярослав Грицак послідовно підкреслює роль студентських протестів як елемент довгої історії українського модерного націотворення. У своїх численних публікаціях, зокрема в праці "Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття", він відносить «Револьюцію на граніті» 1990р. до низки подій, що засвідчують формування нової політичної генерації, не обтяженої пострадянськими страхами. Ярослав Грицак наголошує, що саме студентські виступи продемонстрували здатність до самоорганізації та солідарності, яка стане характерною рисою й наступних хвиль протестів 2004р, 2013-2014рр. Він також пов'язує ці події з ширшим європейським процесом краху тоталітарних режимів.

Ще одним прикладом є Тарас Возняк, філософ і редактор незалежного українського культурологічного часопису та громадської організації «І», який приділяє значну увагу інтелектуальній складовій «Револьюції на граніті» 1990р. У його публікаціях наголошується на унікальній ролі українських студентів як носіїв нової ідентичності, яка активно формувалася у міжрегіональному діалозі: студенти Львова, Києва, Дніпра, Івано-Франківська спільно виробили модерний наратив національного визволення. Дослідник підкреслює і той факт, що страйк на Майдані Незалежності був не лише політичним, а й глибоко символічним актом повернення суспільства до практики самостійного вибору.

Один із найвідоміших сучасних українських істориків, Сергій Кульчицький, у праці «Новітня історія України 1953-2023 рр.» приділяє окремий розділ подіям «Револьюції на граніті», трактуючи її як переломний момент у політичній активізації українського суспільства, передусім студентської молоді. Висвітлення цієї події в книзі вирізняється системним підходом, з чітким викладом політичного контексту, передумов, ходу

протестів і їхніх наслідків. На думку автора, основним каталізатором протесту стало оприлюднення проекту нового союзного договору, за яким республіки мали формально здобути статус «суверенних держав», але з фактичним поверненням усієї повноти влади до союзного центру. Цей документ, ініційований Михайлом Горбачовим, був сприйнятий в Україні як спроба реставрації імперського порядку, що й викликало хвилю громадського спротиву.

Особливу увагу Сергій Кульчицький приділяє хроніці подій: він докладно описує, як 2 жовтня 1990 року активісти «Української студентської спілки» (УСС) та «Студентського братства Львова» встановили намети на площі Жовтневої революції в Києві, розпочавши політичне голодування під гаслами: «Воля або смерть». Підтримка студентського протесту з боку громадян, а також небажання керівництва Компартії УРСР йти на компроміс призвели до загострення ситуації. Протягом наступних днів протест набув масового характеру до акції долучалися студенти з різних міст України, а на мітингах лунали вимоги відставки уряду Віталія Масола, відмови від нового союзного договору та заборони служби українців у радянській армії за межами республіки.

Важливою деталлю в аналізі Кульчицького є звернення до соціальної динаміки протесту: участь у ньому брали студенти з різним політичним досвідом та регіональним походженням. Це, на думку автора, свідчило про зростання загальнонаціональної свідомості серед молоді, яка, попри відсутність однорідної ідеології, діяла згуртовано, солідарно та з чітко визначеними цілями. Значущим внеском дослідника в історіографію «Революції на граніті» є його акцент на політичній ефективності протесту. Він підкреслює, що на тлі загальносоюзної кризи саме студентський страйк, завдяки своїй організованості та ненасильницькому характеру, зміг досягти реальних змін.

Особливу увагу в новітній історіографії заслуговує колективна праця «Нариси історії творення нації та держави», створена за участі провідних

дослідників Інституту історії України НАН України під редакцією Валерія Смолія. У межах концептуального осмислення процесу українського державотворення автори трактують «Революцію на граніті» 1990р. як ключовий етап формування політичної суб'єктності українського суспільства наприкінці радянського періоду. Науковці вказують на те, що протест 1990 року був не просто молодіжною ініціативою, а виявом широкого суспільного запиту на зміни, спрямованого проти залишків імперської політики СРСР. У контексті історії незалежності він трактується як «передісторія державності» та сигнал про неможливість подальшого існування УРСР у межах авторитарної політичної системи. Цінність цього джерела полягає також у поєднанні аналітичного викладу з елементами усної історії - наведенням свідчень безпосередніх учасників подій, що дозволяє глибше зрозуміти ментальні настрої, мотивацію протестувальників і механізми самоорганізації. Висвітлення «Революції на граніті» 1990р. в цьому виданні є прикладом академічного переосмислення молодіжного спротиву як історичного феномену в контексті поступового становлення української демократії. Таким чином, ця праця демонструє поступову зміну підходів до аналізу подій 1990 року в сучасній українській історіографії: від розгляду їх як епізоду до усвідомлення їх як важливого етапу в логіці національного визволення та модернізаційного прориву.

Серед сучасних інтерпретацій «Революції на граніті» важливою є позиція історика Володимира В'ятровича, викладена у праці «Україна. Історія з грифом «Секретно»». Автор розглядає події 1990 року не у відриві від контексту, а як логічну ланку в ланцюгу національно-визвольних зрушень, які набували незворотного характеру наприкінці 1980-х- початку 1990-х років. У своїй характеристиці він зазначає, що саме 1990 рік став періодом наростання «тріумфу українського національно-демократичного руху», який зумів не лише символічно, а й практично позначити свою присутність, насамперед у західних регіонах, де влада фактично перейшла до опозиційних структур.

Згадка про повернення і використання української символіки - прапора, герба та гімну набуває в інтерпретації історика особливого значення, як візуального і смислового маркера національного пробудження. Автор підкреслює, що ухвалення Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 року стало ключовою подією цього періоду, але не менш важливою виявилася осіння хвиля студентських протестів, відома як «Революція на граніті». У цьому контексті дослідник акцентує увагу на тому, що саме молодь політично не скомпрометована, але ідеологічно заряджена, зуміла заявити про себе як окрему, впливову силу. Її поява в публічному просторі на тлі загального відчаю, апатії або політичного конформізму стала неочікуваною, але вирішальною. Відтак, в цій інтерпретації «Революція на граніті» постає не лише як протестна акція, а як індикатор глибшої трансформації суспільства, яке вперше за довгий час відчуло себе політичним суб'єктом. Студентські акції 1990 року, на думку автора, стали тією формою політичного сигналу, що окреслив новий вектор історії не як зміни режиму, а як відновлення втраченого права на голос і вибір.

У західній історіографії події «Революції на граніті» 1990 року висвітлюються значно меншою мірою порівняно з іншими етапами української боротьби за незалежність. Це зумовлено як специфікою доступу до джерел у пострадянський період, так і фокусом західних дослідників на більш масштабних і драматичних подіях, зокрема на «Помаранчевій революції» 2004 року та «Революції Гідності» 2013-2014 років. Тим не менш, у деяких працях, присвячених трансформаціям у Східній Європі на зламі 1980-1990-х років, «Революція на граніті» згадується як приклад раннього, але важливого прояву ненасильницького спротиву в пострадянському просторі. Зокрема, у праці Сергія Плохія «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності» коротко окреслено акцію студентського голодування в жовтні 1990 року як подію, що стала першим політичним протестом незалежної України ще до офіційного проголошення її суверенітету. Автор підкреслює, що цей протест мав вирішальне значення для

мобілізації української молоді та для демонстрації того, що в Україні можливе ефективне громадянське самоврядування без насильства.

У дослідженнях Тімоті Снайдера, зокрема у книзі «Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка», прямої згадки про «Революцію на граніті» немає, однак автор неодноразово наголошує на тягlostі традиції ненасильницького спротиву в Україні. Ця традиція, на його думку, сформувалася не раптово в 2004 чи 2014 роках, а має глибші історичні корені, серед яких можна вбачати і події осені 1990 року.

Таким чином, «Революція на граніті» не є предметом окремого аналізу в західній історіографії, її присутність у загальних оглядах історії України та демократичних трансформацій Східної Європи свідчить про визнання її ролі в процесі формування модерної політичної культури України. Наявність різнотипних джерел - від офіційних документів і наукових праць до публіцистичних текстів, інтерв'ю та візуальних матеріалів - дозволяє вибудувати багаторівневу реконструкцію подій та їхнього значення. Хоча в зарубіжній історіографії «Революція на граніті» висвітлюється побіжно, її вплив на формування українського громадянського суспільства поступово визнається як важливий етап демократизаційних процесів у Східній Європі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що насамперед, «Революція на граніті» продемонструвала силу та значимість студентського протестного руху, який став символом боротьби за політичні та соціальні зміни в країні. Студенти, котрі виступали проти режиму, вимагали не лише покращення умов навчання, але й більш широку політичну реформу, яка включала в себе демократичні принципи, незалежність і національну ідентичність. Історіографія «Революції на граніті» в українській науці зараз переживає період зростання уваги.

Оскільки більшість свідчень і джерел є безпосередньо пов'язаними з учасниками протестів, ця історія є важливою для вивчення не лише з погляду політичних процесів, але й через призму соціальних та культурних змін. Однак важливими є і труднощі, пов'язані з обмеженим доступом до деяких архівних матеріалів, а також упередженістю у певних джерелах, що потребує

ретельного аналізу. Таким чином, «Революція на граніті» не була лише одним із етапів боротьби за незалежність, але й стала важливим актом на шляху до демократичних перетворень в Україні, що дозволило сформувати міцний фундамент для більш масштабних подій у наступні десятиліття.

РОЗДІЛ 2

«ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ» 2004 РОКУ: ДЖЕРЕЛА ТА ІНТЕРПРИТАЦІЇ

2.1. Політичні передумови, суспільно-соціальний контекст і хронологія подій «Помаранчевої революції»

«Помаранчева революція» 2004 року, названа за кольором партійного прапора «Нашої України», є важливою віхою новітньої української історії та продовженням традиції мирного протесту, започаткованої у 1990 році «Революцією на граніті». Якщо студентські виступи на початку 1990-х років стали символом розриву з радянською системою, то революція 2004 року засвідчила зрілість українського громадянського суспільства та наявність усталеної культури політичної мобілізації. Її мирний, ненасильницький характер у поєднанні з масштабністю охоплення країни свідчив про глибокі зрушення у суспільстві, а також про здатність громадян до самоорганізації в кризових умовах.

Протягом другої половини 1990-х - початку 2000-х років Україна перебувала в стані напруженого політичного балансу. Президент Леонід Кучма, обраний у 1994р. та переобраний у 1999р. поступово вибудовував вертикаль виконавчої влади з авторитарними ознаками. Зростання повноважень президента, домінування силових структур у політичному житті, наступ на свободу слова, залежність судової системи та концентрація економічного ресурсу в руках кількох фінансово-промислових груп - усе це формувало атмосферу політичної стагнації.

Найголовнішими серед передумов подальшої революції стали «Касетна справа» 2000 року та громадянський рух «Україна без Кучми». Перший

скандал набув резонансу 28 листопада 2000 року, коли лідер Соціалістичної партії Олександр Мороз із парламентської трибуни звинуватив президента Леоніда Кучму в причетності до вбивства журналіста Георгія Гонгадзе. На підтвердження цього обвинувачення були оприлюднені аудіозаписи, нібито зроблені майором Миколою Мельниченком у кабінеті президента. Відтак невдовзі почалися масові акції протесту «Україна без Кучми». Настала політична криза, яка сильно послабила тодішнього українського президента, хоча й не усунула його від влади. Сам же Леонід Кучма пізніше наголосив, що готовий заприсягтися, що не віддавав злочинного наказу вбивати Георгія Гонгадзе. Як згадує один з співкоординаторів акції «Україна без Кучми» Микола Чемерис для інтерв'ю Радіо Свобода:

«А 13 грудня був день народження нашого спільного друга Михайла Свистовича. Він прийшов до мене в офіс, в якому бував і Георгій. Ми були там вчотирьох, всі учасники «Революції на граніті», всі учасники студентського руху. І ми думали про те, як нам реагувати на те, що відбувається. Свистович тоді сказав такі слова, вони можуть зараз здаватися трохи високопарними, але він сказав: «Якщо ми не врятуємо українську демократію, то хоча б що-небудь зробимо». Вирішили 15 грудня виходити на Майдан...»

Перша акція із закликом щодо відставки президента відбулася 15 грудня. Протестне наметове містечко простояло 12 днів. За три дні до Нового року майдан Незалежності, на якому воно розмістилося, комунальники загородили буцімто для реконструкції.

14 січня 2001 року розпочався другий етап акції «Україна без Кучми». Наметове містечко розтяглось від Майдану Незалежності до Бессарабської площі. Що кілька тижнів відбувалися мітинги з вимогою відставки Леоніда Кучми й усіх керівників силових структур.

Рис. 10

Фото під час акції «Україна без Кучми» від 6 лютого 2001р.

Рис. 11

Фото з місця подій, під час акції «Україна без Кучми» від 21 грудня 2000 року

Рис. 12

Георгій Гонгадзе (у чорному костюмі) спілкується з президентом України Леонідом Кучмою, 1999 рік. Президентська виборча кампанія, після ефіру програми «Епіцентр»

Рис. 13

Фото з місця подій, під час акції «Україна без Кучми», 2000р.

1 березня наметове містечко знесла міліція.

Через тиждень опозиція оголосила, що в день народження Тараса Шевченка не дозволить Леоніду Кучмі покласти квіти до пам'ятника. Так, за допомогою лав міліції 9 березня президент таки здійснив ушанування письменника, проте після того стотисячна демонстрація переросла в сутички з правоохоронцями. Наймасовіша бійка сталася біля будинку Адміністрації президента, коли мітингарі поверталися з-під стін Міністерства внутрішніх справ. Там вимагали відкрити кримінальну справу «проти президента-вбивці».

Після 17-ї години в Будинку вчителя відкрився установчий з'їзд руху «За правду!», який виник на хвилі народного невдоволення правлячою верхівкою. Делегатами з'їзду були переважно студенти.

У цей час спецпризначенці захопили штаб Української національної асамблеї - Української народної самооборони. Її члени забезпечували охорону «антикучмівського» табору та його заходів, потому до самої ночі міліція на вокзалах і станціях метро затримувала молодих людей, які могли бути симпатиками противладних рухів. Розпізнавали таких дуже суб'єктивно, адже затримували не лише того, хто мав акційну символіку, але й тих, хто спілкувався українською мовою, яку на початку XXI століття в Києві можна було почути істотно менше, ніж тепер. Внаслідок, у столичних слідчих ізоляторах 9 березня 2001 року побувало понад 300 осіб. Більшість з них відпустили наступного дня завдяки втручання депутатів від опозиційних партій. Однак 19 учасників мітингу за «організацію масових заворушень» відбули від 2 до 5,5 року ув'язнення. На різних етапах слідства підозрювані заявляли про тиск і тортури.

Як пригадував в інтерв'ю «Українській правді» один з ініціаторів акції Андрій Підпалій:

«Україна без Кучми» - вдала акція, на відміну від профінансованої партіями "Повстань, Україно!", а спершу здавалося, що все дуже погано. Десь за півроку до вбивства Гонгадзе я відчув, що система здатна вже й знищувати громадян фізично. До цього траплялися вбивства на бізнесовому рівні, але 16

вересня постраждала знакова для мене людина. Система перейшла межу, здійснивши свого роду ритуальне вбивство...»

Рис. 14

Наметове містечко під час акції «Україна без Кучми». Київ, майдан Незалежності, 20 грудня 2000 року

Хоча тоді протест не привів до негайних змін, він заклав основи нової політичної культури - відкритої, критичної та мобілізованої. Водночас виникло об'єднання опозиційних політичних сил, що стали платформою для консолідації демократичних рухів. Особливу роль у цьому процесі відігравали Блок Юлії Тимошенко (БЮТ), Соціалістична партія України (СПУ) під керівництвом Олександра Мороза та частина Народного Руху України. Ці сили сформували політичну альтернативу режиму Леоніда Кучми, створивши передумови для підтримки опозиційного кандидата на майбутніх виборах. Важливим чинником стала і трансформація суспільних очікувань. Якщо в середині 1990-х громадяни ще зберігали надію на реформи від влади, то на початку 2000-х дедалі більше людей розуміли, що зміни можуть настати лише через громадянський тиск та активну участь у політичному процесі.

Перед президентськими виборами 2004 року українське суспільство чітко розділилося на два політичні табори, що відображали не лише різні програми кандидатів, а й глибші ідеологічні, регіональні та ціннісні розбіжності. З одного боку стояв кандидат Віктор Янукович - прем'єр-міністр, висуванець від влади, якого відкрито підтримував тоді чинний президент Леонід Кучма, а також провідні олігархічні групи, державні ЗМІ та адміністративний ресурс. Його кампанія робила ставку на «стабільність», соціальні обіцянки та орієнтацію на співпрацю з Росією, що знаходило підтримку в промислово розвинених східних та південних регіонах. З іншого боку кандидат у президенти Віктор Ющенко, колишній голова Національного банку України та прем'єр-міністр, який сформував опозиційний блок «Наша Україна». Його підтримували численні громадські організації, науковці, митці, інтелігенція, а також молодь і мешканці західних і центральних областей. Віктор Ющенко декларував демократичні цінності, курс на європейську інтеграцію, реформування державних інституцій і боротьбу з корупцією. Його кампанія будувалася на протиставленні політичної системи, яка в публіцистиці отримала назву «кучмізм», що викликало великий резонанс у суспільстві, адже сама система характеризувалася кількома ознаками: домінування виконавчої влади над законодавчою та судовою, залежність судової системи від політичного впливу, використання правоохоронних органів для контролю над опозицією, зрощення великого бізнесу з політичною елітою. Не менш важливим аспектом функціонування "кучмізму" було економічне становище країни, яке характеризувалося високим рівнем тіньової економіки та корупції. Леонід Кучма активно підтримував приватизацію великих державних підприємств, однак цей процес супроводжувався численними порушеннями та зловживаннями. Великі державні підприємства часто переходили в руки приватних олігархічних груп, що зумовлювало відсутність прозорості в економічних процесах та створення ефективних неформальних механізмів контролю. Корупція стала системним явищем у всіх сферах життя, від судочинства до

органів виконавчої влади. Проблеми з непрозорими тендерами, корупційними схемами в податковій та митній системах лише посилювали соціальну напругу в суспільстві. Такі умови економічної та політичної ситуації породжували значне незадоволення серед населення, особливо серед середнього класу та молоді, які відчували вплив олігархічних структур на свій власний економічний стан.

Пріоритетними стали не прозорі виборчі процедури, а кулуарні домовленості, адміністративний ресурс та маніпулятивний контроль за громадською думкою через цензуру в медіа, а саме політичне суперництво між кандидатами швидко переросло у цивілізаційний вибір між авторитарною моделлю пострадянського зразка та демократичним вектором розвитку. Виборча кампанія проходила в умовах глибокої недовіри до органів влади та ЦВК, активізації громадських ініціатив, вибухового зростання політичної залученості населення. Громадянське суспільство, на відміну від попередніх кампаній, стало активним учасником політичного процесу з власною позицією, організацією і ресурсами для дій, що створило умови для мобілізації мас, яка проявилася у великих масштабах під час протестів після фальсифікації результатів виборів.

Першопричини, які стали каталізаторами протестів, мають корінь не лише в політичному розколі та маніпуляціях під час виборчого процесу, але й у тривалій соціально-економічній нестабільності, яка загострилася в середині 2000-х років. Відсутність реформ у ключових сферах, таких як боротьба з корупцією, правосуддя, економічна нерівність, а також зростаюче невдоволення зловживанням адміністративним ресурсом стали основними факторами, що спонукали громадян до активних дій.

Особливо важливим стало відчуття втрати демократичних здобутків, яке посилилося після президентських виборів 2004 року. Перший тур виборів, що відбувся 31 жовтня, виявив значні фальсифікації, що відразу породило масові протестні настрої. У західних і центральних областях

перевага була на боці Віктора Ющенка, у південних і східних – відповідно, Віктора Януковича.

Після оголошення результатів першого туру, в яких Віктор Янукович отримав більшу підтримку, ніж Віктор Ющенко, і через кілька днів почалися перші акції протесту. Кілька тисяч людей, щодня виходили на Майдан Незалежності, вимагаючи чесних виборів і припинення фальсифікацій, адже вже на цьому етапі було зафіксовано численні порушення виборчого процесу, зокрема незаконне використання адміністративного ресурсу та маніпуляції з підрахунком голосів.

Другий тур президентських виборів відбувся 21 листопада 2004 року. Віктор Янукович, розуміючи, що перевага голосів може бути в опонента Віктора Ющенка, для власної перемоги використав увесь можливий адміністративний ресурс, у результаті чого сфальсифікована явка у Донецькій області зростає до 89,5%, а у Луганській - до 96,7%. Того ж дня прибічники партії "Наша Україна" почали облаштовувати на майдані Незалежності в Києві наметове містечко. Кількість мітингувальників того дня становила близько 30 тисяч осіб.

З 22 листопада почалися масові акції протесту. Мільйони українців вийшли на вулиці, спочатку в Києві, а згодом і в інших містах, вимагаючи перегляду результатів виборів. Паралельно з протестами відбувалась мобілізація громадських активістів, що включала координацію між різними політичними силами, громадськими організаціями і культурними діячами.

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПОВТОРНЕ ГОЛОСУВАННЯ 21 листопада 2004 року ВИБОРЧИЙ БЮЛЕТЕНЬ		
Окремий закордонний виборчий округ	Закордонна виборча дільниця № 000108	
Член дільничної виборчої комісії, який видаватиме виборчий бюлетень _____ (прізвище та ініціали) _____ (підпис)		
Зробіть позначку «плюс» (+) або іншу, що засвідчує Ваше волевиявлення, у квадраті напроти прізвища кандидата на пост Президента України, за якого Ви голосуєте. Ви можете голосувати лише за одного кандидата або не підтримати жодного кандидата на пост Президента України. У разі не підтримання жодного кандидата на пост Президента України зробіть позначку «плюс» (+) або іншу у квадраті напроти слів: «Не підтримую жодного кандидата на пост Президента України»		
ЮЩЕНКО Віктор Андрійович	1954 року народження, проживає в м. Києві, народний депутат України, член Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, позапартійний, висунутий шляхом самовисування	☒
ЯНУКОВИЧ Віктор Федорович	1950 року народження, проживає в м. Києві, Прем'єр-міністр України, член Партії регіонів, висунутий Партією регіонів	☐
НЕ ПІДТРИМУЮ ЖОДНОГО КАНДИДАТА НА ПОСТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ		☐

Державна ТРК «Україна» Зам. 4-1725, 2004 р. IV кв.

Рис. 15
Виборчий бюлетень 2004 року від закордонної виборчої дільниці

Рис. 16
Фото з місця подій «Помаранчевої революції». Мітингувальники під час акції протесту.

23 листопада на Хрещатику було встановлено 400 наметів. Завдяки супутниковій трансляції з майдану Незалежності про події в Україні дізнався світ. Іноземних журналістів здивував масштаб народного виступу, який було спричинено не стільки результатами виборів, як незадоволенням громадян своїм становищем та уклад суспільного життя, що панував понад десятиліття

24 листопада Центральна виборча комісія затвердила офіційний протокол другого туру виборів, які суттєво відрізнялися від даних Національного екзит-полу. Голова Верховної влади Володимир Литвин оголосив, що жоден державний орган не має повноважень скасовувати результати виборів. Леонід Кучма, в свою чергу, закликав до незастосування сили щодо протестувальників і нагальну потребу шукати вихід із глухого кута, але переговори між представниками влади та мітингувальниками не давали результатів.

Рис. 17

Фото з місця подій «Помаранчевої революції». Мітингувальники на Майдані Незалежності

27 листопада на позачерговому засіданні Верховної Ради депутати висловили недовіру Центральній виборчій комісії. У цей час прибічники Януковича у східних і південних областях намагалися посилити сепаратистські настрої, що загрожувало цілісності країни, проте їхня спроба зазнала невдачі, не отримавши розвитку.

3 грудня Верховний Суд України визнав результати другого туру виборів сфальсифікованими та скасував їх. Це рішення стало перемогою протестувальників та важливою перемогою для демократичних сил. Суд визнав, що вибори не відповідали стандартам вільних і чесних виборів і що вони не могли бути визнані легітимними без проведення нового голосування. Верховний Суд України ухвалив, що вибори повинні бути повторно проведені 26 грудня 2004 року, що дало можливість протестувальникам знову зібратися на Майдані і продовжити боротьбу.

Після рішення Верховного Суду почалась активна підготовка до третього туру виборів. Всі політичні сили, опозиційні та лівоцентристські

партії, активно підтримували проведення переголосування, виступаючи за чесні вибори без фальсифікацій. Крім того, важливим моментом стало нарощування міжнародного тиску на українську владу. Європейський Союз і США виступили на підтримку демократичних виборів і закликали до справедливості в процесі голосування. Водночас акції протесту продовжувалися, а підтримка Віктора Ющенка на Майдані не спадала.

Після 12 днів «Помаранчевої революції» напруженість нарешті спала, політики розпочали обговорювати зміни у виборчому законі, зміщення центру влади від президента до парламенту й уряду, перегляд складу Центральної виборчої комісії.

8 грудня в результаті голосування Верховної Ради Україна перетворилася на парламентсько-президентську республіку.

26 грудня відбувся третій тур виборів, на якому Віктор Ющенко здобув перемогу, отримавши понад 51% голосів. Віктор Янукович визнав поразку, і цей результат був оголошений ЦВК як остаточний. Майдан відзначався не тільки політичними заявами, але й урочистими святкуваннями, адже перемога Віктора Ющенка була підтвердженням того, що народ здатен змінювати країну через демократичні процедури. Після офіційної перемоги у третьому турі виборів Віктор Ющенко став президентом України. Його інавгурація відбулась 23 січня 2005 року. Цей день став символом перемоги демократії в Україні та підтвердженням того, що у пострадянських країнах можливе здійснення мирної зміни влади через волевиявлення громадян. Обраний президент обіцяв розпочати курс на європейську інтеграцію, боротьбу з корупцією та оновлення політичної системи України.

«Помаранчева революція» вирізнялася низкою особливостей, що визначили її унікальність серед протестних рухів пострадянського простору початку XXI століття. Перш за все, ключовою рисою революції став її мирний характер. Незважаючи на масовість протестів, багатотисячні зібрання, багатоденні мітинги й акції громадянської непокори, практично не фіксувалося випадків організованого насильства з боку мітингувальників.

Мирна форма протесту була свідомим вибором як організаторів руху, так і його учасників, що прагнули не допустити провокацій, які могли би виправдати застосування сили з боку влади. Також важливою особливістю стала висока самоорганізація протестного руху. Координація дій здійснювалася не лише політичними штабами кандидатів, а й великою кількістю громадських активістів, студентських об'єднань, незалежних ініціативних груп. Сформувались осередки самооборони Майдану, відповідальні за безпеку й порядок серед протестувальників, групи забезпечення харчуванням, медичної допомоги, інформаційного супроводу. Значну роль у підтриманні дисципліни та ненасильницького характеру акцій відігравали так звані "польові командири" - неформальні лідери протестів на місцях.

Масштабна мобілізація населення стала ще однією визначальною рисою «Помаранчевої революції». Хоча епіцентром подій був Київ, акції солідарності та підтримки відбувалися в багатьох обласних центрах і навіть у менших містах. Особливо активно виявила себе Західна і частково Центральна Україна, де місцева влада часто переходила на бік протестувальників, забезпечуючи підтримку страйків і створення альтернативних органів управління. Однією з новацій стало широке залучення громадянського суспільства до політичного процесу. На відміну від попередніх виборчих кампаній, під час «Помаранчевої революції» активну позицію зайняли громадські організації, студентські об'єднання, незалежні профспілки, творчі та інтелектуальні середовища. Це сприяло створенню атмосфери загального залучення до процесу змін і формуванню нового типу політичної культури.

Попри існування системи цензури в державних засобах масової інформації, альтернативні джерела інформації, зокрема незалежні телеканали, інтернет-ресурси, мобільний зв'язок та смс-розсилки стали потужним інструментом для оперативного поширення інформації та координації дій протестувальників. Значну роль у цьому процесі відіграли молодіжні

організації на кшталт "Пори", які активно використовували новітні технології.

Щодо міжнародного контексту, варто зазначити, що «Помаранчева революція» відбувалася під пильним наглядом міжнародних спостерігачів, передусім місії ОБСЄ, які фіксували масові порушення під час голосування. Європейський Союз, Сполучені Штати Америки та інші західні держави висловлювали занепокоєння ситуацією і закликали до мирного врегулювання кризи, наголошуючи на важливості демократичних стандартів. Натомість Російська Федерація відкрито підтримувала кандидатуру Віктора Януковича, що ще більше загострювало зовнішньополітичну поляризацію України.

Попри високі сподівання, після завершення революційної фази не вдалося швидко здійснити глибинні реформи державних інституцій. Політичне середовище залишалося в значній мірі персоналізованим, а механізми неформального впливу, такі як корупційні практики, продовжували існувати. Це призвело до поступового розчарування частини суспільства, яке очікувало більш рішучих змін. «Помаранчева революція» також сприяла переосмисленню регіональної ідентичності України. Події 2004 року продемонстрували різницю політичних орієнтацій між різними регіонами країни, що викликало дискусії про питання національної єдності, ідентичності та напрямку зовнішньополітичного розвитку. У подальшому це стало підґрунтям для ширшого обговорення концептів «європейської України» та євроінтеграційних прагнень.

Проте найпомітнішим результатом «Помаранчевої революції», що спостерігається і до тепер, стало зміцнення громадянської активності. Мільйони громадян, які взяли участь у протестах, усвідомили свою здатність впливати на політичні процеси. Це призвело до формування нової політичної ідентичності - ідентичності відповідального громадянина, що здатний не лише спостерігати за подіями, а й активно втручатися у суспільне життя. У суспільній свідомості українців утвердилося переконання, що народ є джерелом влади, а демократія потребує постійного захисту і участі.

Аналіз політичних, соціально-економічних та міжнародних передумов, а також хронології подій «Помаранчевої революції» дає підстави стверджувати, що ця подія стала результатом глибинних трансформацій українського суспільства, яке до початку ХХІ століття дозріло до свідомого відстоювання демократичних цінностей. Громадянське суспільство, що пройшло перше випробування в акціях «Україна без Кучми», до 2004 року сформувало нову якість політичної активності, що виявилася в масовій мобілізації населення щодо участі у політичному житті держави.

2.2. Основні інтерпретації та оцінки «Помаранчевої революції» в українській і зарубіжній історіографії: джерельна база досліджень

«Помаранчева революція» 2004 року стала однією з ключових подій новітньої історії України, суттєво вплинувши на подальший розвиток української державності, політичної культури та громадянського суспільства. Її значення виходить за межі суто політичного феномену, оскільки події революції відобразили глибинні трансформації суспільних настроїв та прагнення до демократизації. Сам же аналіз основних інтерпретацій «Помаранчевої революції» дозволяє простежити еволюцію наукових підходів до оцінки цієї події, а також зрозуміти, як змінювалися суспільні та політичні уявлення про її наслідки, а також простежити еволюцію зростання активності громадянського суспільства.

В історіографії ця революція розглядається як символ демократичних перетворень та європейських прагнень України і здебільшого поділяється на два основні підходи: перший трактує «Помаранчеву революцію» як наслідок громадянської активності та демократичного пробудження, а другий - розглядає її як конфлікт інтересів політичних еліт, де громадянське суспільство стало інструментом в реалізації політичних змін. Сам же аналіз дозволяє досліджувати зміни у зовнішньополітичному курсі країни і дотепер.

Серед українських дослідників одними з перших наукових аналізів подій революції стали роботи Інституту історії України НАНУ, Інституту політичних досліджень ім. Івана Кураса, звіти, праці низки українських політичних експертів та учасників подій, за допомогою яких можна оцінити масштаби «Помаранчевої революції» усебічно і більш детально, тоді як західна історіографія, навпаки, частіше зосереджується суто на значенні цих подій у контексті геополітичної боротьби, підкреслюючи їхню важливість для стратегічних змін в українсько-європейських відносинах.

Українські історіографи, такі як Юрій Шаповал, присвятили своє дослідження аналізу суспільно-політичних процесів, що відбулися в Україні під час «Помаранчевої революції», розглядаючи її не лише як подію, а й як відображення глибинних змін у суспільстві. Важливою працею Юрія Шаповала є його стаття «Україна: «Помаранчева революція» і після», в якому дослідник комплексно аналізує дослідження революції та вплив цього руху на розвиток громадянського суспільства, відзначаючи, що цей процес був не лише політичним, а й культурним переломом, який символізував прагнення громадян до прозорості та справедливості в управлінні державою. У статті наголошується на тому, як відчуженість громадян від влади й розчарування в її корумпованості сприяли формуванню критичних настроїв. Сам же історик пояснює, що це незадоволення наростало, тому до моменту, коли спалахнули протести, громадські настрої вже були сформовані як виразний спротив політичній системі. Юрій Шаповал у своєму дослідженні розглядає роль медіа як важливого каталізатора політичних змін в Україні початку XXI століття. Він відзначає контраст між державними ЗМІ, які залишалися інструментами офіційної пропаганди, та незалежними інформаційними ресурсами, що відігравали контрвладну роль, зокрема, відзначається діяльність «5 каналу» та низки незалежних друкованих видань, за спостереженнями дослідника, сприяла поширенню альтернативної інформації, що стала потужним фактором мобілізації громадянського суспільства, адже незалежні медіа не лише формували критичне мислення,

але й сприяли активізації суспільного протесту, виступивши механізмом посилення політичної свідомості громадян.

Він наголошує, що, на відміну від минулих протестів, «Помаранчева революція» мала не лише національно-демократичний, а й потужний соціальний вимір, після чого об'єднала різні соціальні групи на основі спільного прагнення до прозорих виборів і найважливіше - поваги до громадянських прав.

У вагомій праці «Помаранчева революція: український вимір» під редакцією Валерія Смолія та Станіслава Кульчицького події 2004 року розглядаються не лише як акт політичної боротьби, але й як важливий етап у процесі формування української національної ідентичності та зміцнення громадянського суспільства. Дослідники акцентують увагу на глибинних соціально-політичних змінах, які стали передумовою революції, зокрема на прагненні широких верств населення до справедливості, демократичних перетворень і подолання авторитарних практик. Особлива увага в дослідженні приділяється аналізу мобілізаційного ефекту «Помаранчевої революції». Автори також відзначають активізацію неурядових організацій та громадських рухів, які стали основною рушійною силою протестів. Наголошується на важливій ролі підтримки громадянської активності з боку внутрішніх структур та міжнародних організацій, зокрема «National Endowment for Democracy» і фонду «Відродження», що сприяли поширенню інформації та забезпеченню широкої суспільної мобілізації. Особливої уваги в дослідженні надано аналізу внутрішньополітичної ситуації, що склалася в період революції, зокрема загостренню протистояння між проєвропейськими та проросійськими силами. Валерій Смолій та Станіслав Кульчицький відзначають, що політичний розкол, який виявився під час «Помаранчевої революції», істотно вплинув на подальший хід політичної боротьби в Україні, однак водночас революція актуалізувала проблему суспільної єдності та необхідність подолання внутрішніх протиріч. Також у праці наголошується значення незалежних медіа, які стали важливим джерелом інформації для

суспільства, підтримували принципи свободи слова та сприяли консолідації протестних настроїв.

Події 2004 року, за спостереженнями Сергія Єскельчика у праці «Україна: народження модерної нації», суттєво зміцнили політичну свідомість українців, сприяли розвитку масових громадських рухів та залученню широких верств населення до суспільно-політичних процесів. Автор наголошує, що «Помаранчева революція» стала важливим чинником формування сучасного політичного дискурсу в Україні та стимулювала підвищення рівня національної самосвідомості. У своїх висновках дослідник підкреслює, що наслідки «Помаранчевої революції» відчутно проявилися у подальших подіях української історії, зокрема у «Революції Гідності». Крім того, Сергій Єскельчик звертає увагу на активну підтримку демократичних прагнень України з боку міжнародної спільноти, що посилює міжнародний авторитет держави. «Помаранчева революція», за оцінкою автора, стала важливим каталізатором процесу віддалення України від російської сфери впливу та сприяла утвердженню європейських інтеграційних орієнтирів.

Одним із важливих досліджень, присвячених трансформації громадянського суспільства в Україні в контексті подій 2004 року, є праця доктора філософських наук Євгена Головахи та докторки соціологічних наук Наталії Паніної «Громадянське суспільство в Україні: між Помаранчевою революцією та реальністю», підготовлена Інститутом соціології НАН України. У своїй роботі автори комплексно аналізують різні аспекти становлення громадянського суспільства, наголошуючи на його ролі в політичних процесах, що розгорталися під час і після «Помаранчевої революції». Дослідники детально розглядають складові громадянського суспільства: неурядові організації, активістські об'єднання, волонтерські ініціативи та їх динаміку розвитку під впливом революційних подій. Наводяться приклади новостворених ініціатив, серед яких кампанії з моніторингу виборчих процесів, діяльність правозахисних організацій та проекти з формування громадянської свідомості. Разом з тим у праці

акцентується увага на проблемних аспектах розвитку громадянського суспільства після революції. Дослідники підтверджують що, незважаючи на підвищення активності громадських організацій, спостерігалася недостатня координація їх дій, слабкість інституційних механізмів і труднощі у забезпеченні стабільного фінансування, і також окремо вказується розчарування частини суспільства внаслідок невідповідності дій нової політичної еліти очікуванням щодо демократизації державного управління. У висновках автори наголошують на необхідності подальшого зміцнення громадянського суспільства в Україні. Особливу увагу приділено важливості створення ефективних механізмів комунікації між громадянами і владою, розширення участі громадських об'єднань у політичних процесах, а також розвитку як державних, так і приватних ініціатив, спрямованих на розв'язання актуальних соціально-політичних проблем.

Інший підхід до аналізу подій «Помаранчевої революції» представлений дослідниками Інституту політичних досліджень ім. Івана Кураса НАН України. У статті Олександра Майбороди «Політичні процеси в Україні: Помаранчева революція та її сліdkи» основна увага приділяється політичному контексту революційних подій та ролі політичних еліт у процесах трансформації влади. Автор акцентує увагу на ключових чинниках, які сприяли виникненню «Помаранчевої революції», зокрема на загостренні політичних криз, викликаних незадоволенням суспільства режимом президента Леоніда Кучми та відсутністю реальних реформ у політичній та економічній сферах. Олександр Майборода аналізує діяльність політичних партій, громадських організацій та медіа у контексті підготовки революційних подій, підкреслюючи, що протестний рух став кульмінацією тривалого процесу соціально-політичної напруги. Окрему увагу дослідник приділяє ролі політичних лідерів, таких як Віктор Ющенко та Юлія Тимошенко, чия участь у протестному русі істотно вплинула на успіх революції, але водночас наголошується на спробах політичної еліти використати суспільне невдоволення для досягнення власних цілей, що

призвело до внутрішніх конфліктів і розколу серед опозиційних сил. У статті проаналізовано також післяреволюційний період, коли новообраний президент Віктор Ющенко зіткнувся зі значними труднощами у реалізації реформ. Олександр Майборода зазначає, що, попри зміни в політичній системі, «Помаранчева революція» не змогла радикально трансформувати політичну культуру країни, яка залишилася під впливом старих еліт і традиційних практик, він акцентує на інституційних, культурних і психологічних бар'єрах, що гальмували глибокі політичні зміни. Особливу увагу приділено аналізу наслідків революції для розвитку української демократії. Олександр Майборода підкреслює, що хоча революція дала поштовх демократичним процесам, вона також виявила низку серйозних проблем, таких як політична фрагментація, загострення корупції та слабкість державних інституцій. Одним із ключових висновків є те, що структурні реформи виявилися обмеженими, а нездатність політичної еліти до ефективної співпраці завадила реалізації основних вимог протестного руху. Паралельно з тим також аналізується геополітичний контекст Помаранчевої революції, де дослідник звертає увагу на те, що події в Україні викликали занепокоєння в Російській Федерації, що сприяло погіршенню українсько-російських відносин та посилили геополітичне протистояння за вплив на Україну між Росією та країнами Заходу. На підставі проведеного аналізу автор доходить висновку, що «Помаранчева революція» стала важливим етапом у становленні української демократії, однак не призвела до кардинальної зміни політичної системи. Попри значні зовнішні та внутрішні зміни, революція залишила невирішеними численні політичні проблеми, що продовжували впливати на подальший розвиток країни.

Одним із важливих джерел для вивчення економічних аспектів наслідків революційних подій в Україні є праця Валерія Гееця «Економічні наслідки революційних подій для України». Автор здійснює глибокий аналіз економічної ситуації в державі в контексті подій «Помаранчевої революції», звертаючи увагу на взаємозв'язок між політичними трансформаціями та

економічними змінами, зокрема, відзначається зниження обсягів інвестицій, перерозподіл внутрішніх ресурсів, а також загальне посилення економічної нестабільності внаслідок соціально-політичних зрушень. Особливу увагу приділено аналізу макроекономічних показників, таких як динаміка валового внутрішнього продукту (ВВП), рівень інфляції та безробіття, що дозволяє оцінити реальний вплив революційних процесів на економічний розвиток країни. Водночас у праці підкреслюється, що міжнародна підтримка України, а також внутрішні заходи економічного стимулювання сприяли частковій стабілізації ситуації. Ці чинники створили додаткові умови для реформування фінансового сектору та покращення добробуту населення. Таким чином, дослідження Валерія Геєця пропонує комплексний погляд на економічний вимір наслідків «Помаранчевої революції», розкриваючи як негативні ефекти політичної турбулентності, так і можливості для економічного оновлення держави.

У знаковому дослідженні американського історика Тімоті Снайдера «Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка» значну увагу приділено аналізу міжнародного контексту та ролі громадянського суспільства у революційних процесах в Україні. Автор розглядає «Помаранчеву революцію» як важливу складову масштабної боротьби за демократичний розвиток у пострадянському просторі, акцентуючи увагу на українському суспільстві, стало не лише інструментом демократичної мобілізації, а й важливою силою протидії зовнішньому впливу, зокрема з боку Російської Федерації. Дослідник підкреслює, що масові протести 2004 року відбувалися в умовах геополітичного протистояння, де Україна стала об'єктом суперечностей між авторитарними та демократичними моделями розвитку, а також зазначає вагомий вплив західної підтримки, зокрема з боку міжнародних неурядових організацій, яка забезпечила українським протестувальникам як інформаційні, так і фінансові ресурси, необхідні для успішної мобілізації. Тімоті Снайдер зазначає, що без цієї підтримки масштаби й ефективність «Помаранчевої революції» могли бути значно

обмеженими. Автор розглядає «Помаранчеву революцію» не лише як внутрішньополітичну подію, але й як частину глобального процесу боротьби за демократичні цінності. Він акцентує увагу на складному переплетенні внутрішніх і зовнішніх чинників, що формували українську політичну ситуацію, та підкреслює, що демократична трансформація є тривалим і багатовимірним процесом. Праця «Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка» пропонує глибокий аналіз місця українських революцій у ширшому контексті міжнародних відносин, відкриваючи нові перспективи для розуміння природи демократичних змін в Україні, адже дослідження виходить за рамки традиційної історіографії, надаючи критичну основу для подальшого вивчення впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на розвиток громадянського суспільства та політичної культури в Україні.

У праці Тараса Кузьо «The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order» події «Помаранчевої революції» розглядаються як визначальний момент у сучасній історії України, який суттєво вплинув на геополітичні баланси у Східній Європі. Автор підкреслює, що революція 2004 року не лише спричинила внутрішньополітичні зміни в Україні, але й кинула виклик амбіціям Росії щодо збереження впливу на пострадянському просторі. За спостереженнями дослідника, саме «Помаранчева революція» значно посилила прагнення українського суспільства до європейської інтеграції та утвердження демократичних стандартів. Особливу увагу у своїй праці автор приділяє аналізу механізмів тиску з боку Росії, зокрема використанню енергетичних ресурсів як інструменту політичного впливу. Тарас Кузьо відзначає, що залежність України від російських енергоносіїв стала важливим чинником у стратегії Кремля щодо обмеження незалежності української держави. У цьому контексті «Помаранчева революція» стимулювала початок активних процесів диверсифікації енергопостачання, що за оцінкою дослідника, мало стратегічне значення для формування нової національної політики безпеки. Крім того, праця детально висвітлює реакцію міжнародної спільноти на події

в Україні, підкреслюючи, що революція 2004 року стала сигналом для західних держав щодо готовності України відстоювати свою незалежність і демократичний вибір, а підтримка, надана Україні з боку США, країн Європейського Союзу та міжнародних організацій, зміцнила прагнення українського суспільства до європейської інтеграції та сприяла трансформаційним процесам у внутрішньополітичній сфері. Таким чином, ця праця підкреслює міжнародне значення «Помаранчевої революції», розглядаючи її як не лише внутрішній політичний злам, але і як важливу подію у контексті глобальних геополітичних змін, що визначили подальший вектор розвитку України.

Цікаву перспективу для осмислення соціокультурних основ українських протестних рухів пропонує американська славістка Кетрін Кларк. Хоч її дослідження «Petersburg: Crucible of Cultural Revolution» безпосередньо не стосується подій в Україні, запропонована авторкою методологія дозволяє переосмислити вплив культури на політичні процеси і саме це робить її працю надзвичайно цінною для розуміння глибинної природи «Помаранчевої революції». У центрі уваги дослідниці постає радянський Петербург, однак висновки, які вона робить щодо формування політичної ідентичності через культурні ініціативи, виявляються напрочуд релевантними для аналізу української революції 2004 року. У своїх спостереженнях вона вказує, що саме культурна активність: мистецькі події, візуальні символи, громадські кампанії здатні не просто супроводжувати соціальні зміни, а й створювати умови для політичної мобілізації. У випадку «Помаранчевої революції» подібні елементи, такі як концерти, творчі акції, поява символіки протесту стали не другорядним фоном, а частиною механізму масового залучення. Підхід Кетрін Кларк дозволяє інакше подивитися на поняття громадянського суспільства. Його формування виявляється тісно пов'язаним не лише з інституціями, але й із простором культури, який здатен творити нову політичну мову. У цьому контексті важливою є думка дослідниці про те, що навіть символи, такі як гасла,

кольори, музика можуть слугувати не менш ефективними засобами організації спільноти, ніж формальні інструменти. Крім того, у праці Кетрін Кларк особливій увазі піддається роль емоційної пам'яті, здатної акумулювати невдоволення, але транслювати його в конструктивне суспільне зусилля. У 2004 році саме такий перехід від культурної ідентифікації до політичного дії став ключовим для успіху протесту. «Помаранчева революція», в цій інтерпретації, постає не лише як етап у політичній історії України, а як момент, коли нація усвідомлює себе через символ, мову й дію. Таким чином, навіть якщо Кетрін Кларк і не аналізує Україну безпосередньо, її досвід роботи з культурними революціями допомагає побачити «Помаранчеву революцію» як частину ширшого культурного зсуву а саме процесу, в якому політична трансформація починається не з закону, а з відчуття спільної історії, простору та мови.

Також спираючись на інавгураційну лекцію українського історика та публіциста Ярослава Грицака на тему «Що залишилося після Помаранчевої революції?» де автор описує дві суб'єктивні, на його думку, відповіді на це питання, він, як і більшість дослідників цієї теми акцентує увагу на регулярній зміні влади демократичним, ненасильницьким способом, що пізніше увійшло у своєрідну українську тенденцію. Дослідник наголошує на створенні нової історичної пам'яті українського суспільства, яка і стала одним з головних наслідків «Помаранчевої революції» - радикальне розходження України і Росії, адже тогочасна підтримка кандидата в президенти Віктора Януковича з боку Російської Федерації пропагандувала антиєвропейські цінності та кардинально інші напрямки, на відміну від запропонованої політики Віктора Ющенка, який пропонував іншу політичну траєкторію. В ході роздумів, порівнянь та згадок подій, що передували та безпосередньо відбулись під час «Помаранчевої революції», Ярослав Грицак дає одну з відповідей:

«...після Помаранчевої революції залишилась сама Україна. З усіма її вадами, кризами і суперечностями, але водночас відносно стабільна, відносно

демократична і відносно прозахідна. Така Україна приречена радше на еволюцію, аніж на революцію..».

Також, скликаючись на історичний досвід, автор вдається до думки, що Україна, з її різномірною культурою і складною історією, приречена на глибокі політичні кризи.

У праці «Брама Європи» українсько-американський історик Сергій Плохій подає «Помаранчеву революцію» як важливу віху в тривалому процесі утвердження української незалежності не лише у політичному, а передусім у ціннісному й цивілізаційному вимірі. Події 2004 року, на думку автора, стали кульмінацією соціального конфлікту, що визрівав упродовж усього пострадянського періоду, й водночас сигналом: Україна обирає шлях демократії, а не автократії, курс на Захід, а не повернення до радянського минулого. Дослідник детально розглядає передумови революції: згорання реформ, корупцію, контрольовану економіку, надмірне використання адміністративного ресурсу. У цьому контексті вибори 2004 року виступають не просто як акт волевиявлення, а як точка напруги момент, коли система не витримала власної закритості. Одним із найбільш драматичних епізодів, на який звертає увагу автор, стало отруєння кандидата в президенти Віктора Ющенка, ця подія, не тільки шокувала українське суспільство, але й стала символом токсичності політичного режиму, адже отрута - діоксин, яка потрапила в організм потерпілого, на той час вироблялась в кількох країнах, зокрема в Російській Федерації, але не була доступна в Україні, що невимушено схиляє провину на втручання опонента – Віктора Януковича, якого активно підтримував Кремль. Аналізуючи хід подій, Сергій Плохій наголошує на масовості протестів, їх мирному характері та активній участі різних суспільних груп від студентів до пенсіонерів, що свідчило про зрілість українського громадянського суспільства й готовність відстоювати принципи демократії не декларативно, а практично. Саме це, на думку історика, вирізняло «Помаранчеву революцію» з багатьох інших пострадянських політичних криз.

Серед подій, які передували «Помаранчевій революції» і заклали підґрунтя для протестного вибуху, Сергій Плохій окремо зупиняється на «касетному скандалі» 2000 року, що ознаменував подальше, так зване «падіння президента Кучми» коли були оприлюднені аудіозаписи з кабінету тодішнього президента, що, за твердженням опозиції, доводили його причетність до зникнення і вбивства 31-річного журналіста, засновника інтернет-видання «Українська правда» Георгія Гонгадзе, чий обезголовлений труп було знайдено незадовго після зникнення. Цей інцидент, широко відомий як "касетний скандал", став переломним моментом у суспільній свідомості: він остаточно підірвав залишки довіри до політичної верхівки й водночас активізував частину громадянського суспільства, медіа й опозиційних рухів. Сергій Плохій підкреслює, що саме після цих подій публічна політика в Україні стала менш контрольованою, влада втратила монополію і голос протесту почав звучати впевненіше. У цьому сенсі «касетний скандал» постає не лише як політичний скандал, а як симптом і каталізатор глибшої кризи довіри, яка згодом вилилася у революцію 2004 року.

У праці також простежується важлива думка про цивілізаційний вибір. Після 2004 року стало очевидно, що Україна дедалі чіткіше дистанціюється від Росії не лише політично, а й культурно. Автор підкреслює, що революція означала не лише протест проти конкретного кандидата чи політичної схеми, а початок більшої трансформації, а саме зміни уявлень українців про свою країну, її майбутнє та місце у світі. Сергій Плохій не оминає й складнощів, які постали після революції: боротьба між колишніми союзниками, нездійснені реформи, зростання політичного розчарування. Проте, попри всі ці чинники, автор вважає «Помаранчеву революцію» поворотним моментом, що вкорінив ідею: влада не є монополією - вона підзвітна суспільству. І навіть якщо на зміну ентузіазму приходить скепсис, сам факт того, що громадяни здатні на організовану, мирну мобілізацію, вже змінює правила гри.

У спільній праці американського історика російського походження Юрія Фельштинського та науковця Михайла Станчева «Третя світова: битва за Україну» події «Помаранчевої революції» розглядаються не лише в межах внутрішньополітичного конфлікту, а передусім як частина ширшого геополітичного зіткнення, у якому доля України постає у фокусі протистояння між російським неоімперським впливом і європейським прагненням до демократії. Автори послідовно реконструюють хронологію подій 2004 року, акцентуючи увагу на масштабах і мирному характері протесту, наголошуючи на ненасильницькому характері та підкреслюючи стриманість з боку правоохоронців та злагожденість протестувальників. Окремо варто згадати, що автори трактують події 2004 року як невдалу спробу Росії утримати Україну в орбіті свого впливу, підтримавши Віктора Януковича як проросійського кандидата. У тексті простежується чітка думка, що саме «Помаранчева революція» поклала початок системному розриву з російською моделлю управління та поступово наблизила країну до європейських інституційних цінностей, хоча на той момент це був лише крок, а не остаточне рішення. Застосовуючи наративно-інтерпретативний метод, дослідники не лише описують хід революції, але й пропонують свій погляд на її глибинний сенс, адже в українському контексті вона стає своєрідною репетицією нової політичної суб'єктності, здатної впливати на перебіг історії. Саме через таку інтерпретацію «Помаранчева революція» постає не як минуле, а як відкритий процес, що триває далі у боротьбі за незалежність, гідність і вибір.

У своїй збірці публіцистичних нарисів «Улюблений пістолет Мардж Сімпсон» український журналіст і публіцист Микола Рябчук вдало застосовує прийом культурної паралелі, аби пояснити та переосмислити сутність протестних рухів в Україні, зокрема ролі «Помаранчевої революції». Його роздуми не є сухою аналітикою чи хронікою подій, а спробою вловити атмосферу часу, настрої суспільства, його напругу й стриманість, крізь призму знайомих образів, що резонують із масовою культурою. У центрі

одного з есе постає епізод із культового мультсеріалу «Сімпсони», де зазвичай спокійна і врівноважена Мардж вперше бере до рук пістолет. Цей момент Микола Рябчук трактує не як апологію сили, а як символ внутрішнього зламу того, що буває останньою краплею навіть для найбільш терплячої і стриманої людини. Провівши аналогію з українським суспільством, автор підкреслює, що події 2004 року стали моментом, коли нація, що довго мирилася з несправедливістю, врешті вирішила вийти на вулицю не зі зброєю, а з власним голосом, що понад усе хотів бути почутим. Ця паралель звучить тонко й влучно, адже у «Помаранчевій революції», як і в поведінці Мардж, не було жорстокості чи люті, це була виважена, але рішуча відповідь на те, що переступило межу. Мирний протест, що став формою опору, перетворився на громадянське зусилля, не агресивне, а гідне. Наслідок революції автор описує не лише як зміну влади, але і як внутрішній злам у свідомості громадян, і саме тому звернення до символічного образу Мардж Сімпсон із пістолетом не виглядає дивним, тому що воно допомагає наблизити складні речі через прості, застосувавши метафоричний метод. Також у вступі до одного з розділів Микола Рябчук звертається до важливої, але часто залишеної поза увагою сторони, а саме голосу Мирослави Гонгадзе, вдови журналіста Георгія Гонгадзе, чия загибель стала одним із найболючіших символів політичного тиску та безкарності епохи президенства Леоніда Кучми. Її публікація у «Wall Street Journal», за словами автора, від 22 грудня 2004 року нагадала, що ненасильницький, безкровний характер «Помаранчевої революції» не скасовує високої ціни, яку заплатило українське суспільство на шляху до гідності. Мирослава Гонгадзе чітко артикулює думку, що революція не виросла з нічого, а стала можливою завдяки жертві багатьох, і не лише її чоловіка, але й Ігоря Александрова, В'ячеслава Чорновола, Михайла Бойчишина та багатьох інших. У статті вона пише: «Всі ці люди... пожертвували своїм життям, щоб дати шанс Україні називатися сьогодні демократичною державою». Через цю персональну перспективу Микола Рябчук пропонує глибше зрозуміти, що «Помаранчева

революція» була не лише емоційною відповіддю на несправедливість, але й результатом довгого й болісного шляху, на якому виборювали не політичні гасла, а саму можливість мати майбутнє.

Праця Ендрю Вілсона "Ukraine's Orange Revolution", під егідою Єльського університету, є фундаментальним джерелом в історіографії «Помаранчевої революції» 2004 року в Україні. Дане дослідження є однією з перших спроб комплексного наукового осмислення генезису, динаміки, ключових дійових осіб та наслідків революційних подій, розглядаючи їх у широкому контексті політичної, соціальної та культурної специфіки України.

Автор здійснює ґрунтовний аналіз передумов «Помаранчевої революції», зосереджуючи увагу на комплексі політико-економічних чинників, що визначали ситуацію в Україні напередодні 2004 року. Дослідженню підлягають такі явища, як олігархізація економічного простору та її деструктивний вплив на інститути державної влади, поширення корупційних практик, обмеження свободи засобів масової інформації та інші прояви авторитаризації політичного режиму президента Леоніда Кучми. Ендрю Вілсон аргументує, що зростання суспільного невдоволення, спровоковане масовими фальсифікаціями під час президентських виборів, що виступило визначальним каталізатором масових протестних акцій. У цьому контексті особливої уваги заслуговує аналіз процесів поступової консолідації опозиційних настроїв та формування активного громадянського суспільства, здатного до колективних дій на захист виборчих прав та демократичних принципів.

У своїй праці автор детально реконструює динаміку протестних рухів, починаючи з моменту оприлюднення офіційних результатів другого туру президентських виборів та спонтанної реакції громадськості. Аналізуються різноманітні форми суспільного опору, включаючи масштабні мітинги, пікетування, студентські страйки та мистецькі перформанси. Окремий інтерес становить дослідження механізмів самоорганізації протестувальників, ролі неформальних комунікаційних мереж, волонтерських

ініціатив та координаційних центрів. Дослідник підкреслює значний вплив незалежних засобів масової інформації, зокрема телевізійних каналів та інтернет-платформ, на процес мобілізації громадян та оперативного поширення інформації про розвиток подій, що стало відмінною рисою «Помаранчевої революції».

Розглядаючи ключових політичних діячів, Ендрю Вілсон надає розгорнуту характеристику Віктору Ющенку як лідеру опозиційного руху, аналізуючи його політичну біографію, стратегічні рішення та здатність до консолідації електоральної підтримки. Водночас, автор досліджує діяльність та ресурсну базу Віктора Януковича як представника владної еліти, його електоральну базу та підтримку з боку адміністративного апарату. Важливим елементом аналізу є оцінка ролі інших політичних сил та їхнього впливу на траєкторію революційних подій. Крім того, автор розглядає позицію міжнародних суб'єктів, таких як Європейський Союз, Сполучені Штати Америки та Російська Федерація, та їхню роль у політичному процесі в Україні під час революції. У своїй роботі історик досліджує питання національної ідентичності, мовні дискурси та регіональні відмінності як значущі чинники, що вплинули на суспільну мобілізацію та формування різноманітних політичних орієнтацій в українському суспільстві. Аналіз цих глибинних соціокультурних процесів сприяє глибшому розумінню мотивації учасників революції та її символічного значення для національної свідомості.

У своїй праці автор також аналізує наслідки та історичне значення революції для подальшого політичного розвитку України. Розглядаються як безпосередні результати, зокрема скасування сфальсифікованих результатів виборів та проведення повторного голосування, так і довгострокові наслідки, включаючи період політичної нестабільності, спроби впровадження системних реформ та розчарування частини суспільства через повільні темпи трансформацій. Оцінка Ендрю Вілсоном ролі «Помаранчевої революції» в контексті демократизаційних процесів в Україні є ключовою для визначення її місця в національній історії. Крім того, автор вдається до порівняльного

аналізу «Помаранчевої революції» з іншими "кольоровими революціями", що відбувалися на пострадянському просторі, виявляючи як спільні закономірності, так і унікальні характеристики українського випадку. Такий компаративний підхід сприяє більш глибокому розумінню досліджуваного феномена та дозволяє виокремити його специфічні риси. Таким чином, книга Ендрю Вілсона є вагомим внеском в історіографію «Помаранчевої революції», пропонуючи комплексний та багатоаспектний аналіз подій 2004 року. Її наукова цінність полягає у глибокому дослідженні політичних, соціальних, культурних та міжнародних контекстів революції, а також у спробі об'єктивної оцінки її причин, перебігу та наслідків для подальшого розвитку України.

Проведений аналіз свідчить, що «Помаранчева революція» стала не лише значущою політичною подією, але й предметом багатогранного історіографічного осмислення. Українські дослідники зосереджуються передусім на внутрішніх передумовах, громадянській мобілізації та соціокультурному контексті, тоді як у західних працях акценти часто зміщуються на геополітичне значення революції, роль Росії та Західної підтримки. Значна увага у дослідженнях приділяється ролі медіа, розвитку громадянського суспільства та символічним аспектам протесту. Культурні інтерпретації подій, представлені через публіцистику й есеїстику, доповнюють академічний дискурс, демонструючи настрій і ціннісні орієнтири українського суспільства на зламі епох. Таким чином, історіографічна база «Помаранчевої революції» постає як різноманітна, динамічна і глибоко емоційна, що дозволяє говорити про цю подію не лише як про елемент політичної історії, а як про момент трансформації національної свідомості.

Аналіз політичного тла, соціально-економічного контексту, ключових подій і історіографічного осмислення «Помаранчевої революції» 2004 року дозволяє розглядати її як одну з найяскравіших і найважливіших віх у сучасній українській історії. Вона стала не просто реакцією на фальсифікації

виборів чи проявом політичного протистояння, це була глибока, всеохопна трансформація суспільної свідомості, в якій громадяни вже вдруге, за період незалежної української держави, масово відчували себе не пасивними спостерігачами, а активними учасниками політичного процесу. Цінність цієї революції полягала не лише в її результатах, а в самому факті колективного пробудження та об'єднанню навколо ідеї гідності, справедливості та права на чесний вибір.

«Помаранчева революція» проявила здатність українського суспільства до самоорганізації, продемонструвала роль громадянського суспільства як рушія змін і показала, що мирний протест може бути ефективним інструментом політичного впливу. Її символіка, медійна активність, залучення різних соціальних груп та регіонів сформували нову культуру протесту, яка згодом увійде в політичну традицію України, що засвідчує готовність суспільства не лише вимагати змін, але й нести відповідальність за їх реалізацію. Проте, як показує історіографія, «Помаранчева революція» також оголила низку структурних проблем, таких як політична фрагментованість, інституційна слабкість та обмежена спроможність влади реалізовувати реформи, які були очікувані суспільством. У цьому полягає її подвійність: як момент прориву та водночас нереалізованого потенціалу, що стало джерелом напруги, яке накопичувалося упродовж наступного десятиліття. Саме тому «Помаранчева революція», попри свій мирний характер і моральну силу, не стала остаточним етапом трансформації, а радше відкрила нову добу, добу тривалої боротьби за гідність, політичну суб'єктність і європейський курс. У цьому сенсі вона є логічним передвісником наступного масштабного суспільного зрушення - «Революції Гідності» 2013-2014 років, яка не тільки повернула у публічний простір ті самі цінності, але й загострила вимогу до реальної зміни системи. «Помаранчева революція» стала другим кроком, після «Революції на Граніті», що згодом переріс у вищий рівень історичної зрілості.

РОЗДІЛ 3

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ 2013-2014 РОКУ: ДЖЕРЕЛА ТА ІНТЕРПРИТАЦІЇ

3.1. Передумови, причини та хронологія подій «Революції Гідності»

«Революція Гідності» 2013-2014 років є однією з ключових подій новітньої історії незалежної України. Вона стала апогеєм тривалого суспільного протесту проти корупції, авторитаризму, зневаги до прав людини та відмови уряду від європейського курсу розвитку держави. Центральним змістом цієї революції було прагнення українського народу захистити свою гідність, свободу, право на вибір і національну незалежність.

Поняття гідності у цьому контексті набуває не лише особистісного, а суспільного виміру: мільйони громадян вийшли на протест як політичні суб'єкти, що вимагали поваги до себе, як до частини демократичного суспільства. Відтак, «Революція Гідності» постає не як спонтанна подія, а як результат тривалого накопичення соціального напруження і політичного розчарування. Вона стала логічним продовженням боротьби за національну свободу та демократичні права, що почалася ще з «Революції на граніті» 1990 року та набула нової сили під час «Помаранчевої революції» 2004 року. Обидва ці рухи засвідчили, що громадяни здатні чинити мирний, але впертий спротив системним викликам.

Із приходом до влади Віктора Януковича у 2010 році Україна почала віддалятися від демократичних стандартів. Відновлення президентської моделі правління, згорання політичних свобод, зростання цензури та політичних переслідувань, а також посилення корупції - усе це створило передумови для нової хвилі суспільного протесту. У цих умовах

євроінтеграційний курс України розглядався громадськістю як єдина можливість подолати авторитарну модель та вийти з системної кризи. Тому рішення уряду, прем'єр-міністра Миколи Азарова, про призупинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом 21 листопада 2013 року стало для значної частини українців точкою неповернення та сигналом про зраду національних інтересів і порушення базових суспільних домовленостей. Це рішення стало безпосереднім тригером для початку протестних дій, які початково мали мирний, символічний характер, що згодом переросли у наймасштабніше та найжорстокіше громадянське піднесення з часів незалежності - «Революцію Гідності».

«Революція Гідності» пройшла кілька чітко окреслених фаз, кожна з яких характеризувалася зміною форм протесту, рівнем громадської мобілізації, а також ступенем жорстокості з боку влади. Хронологія подій демонструє, як мирна акція громадянського непокорі трансформувалася у всенародне повстання проти системи, що втратила моральну й політичну легітимність.

Однією з передумов подальших подій стало ухвалення закону «про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року, який передбачав можливість офіційної двомовності в регіонах, де чисельність нацменшин перевищує 10%, почалися масові протести і голодування активістів на сходах Українського дому в центрі Києва, згодом ці події, що тривали з липня по серпень 2012 року отримали назву "Мовний Майдан". У перший день безстрокової акції протесту частина його учасників оголосила голодування, одягнувши на голови білі пов'язки з написом «Я голодую».

Рис. 18

Учасник "Мовного Майдану", Герой Небесної Сотні Олександр Капінос
Другий день «Мовного Майдану», 4 липня, ознаменувався намаганнями силовиками «Беркут» розігнати мітингувальників за допомогою подразливого газу.

Рис. 19

«Мовний Майдан». Під час використання силовиками «Беркуту» подразливого газу. Київ, 4 липня 2012 року

Рис. 20

Силовики з підрозділу «Беркут» і учасниця «Мовного майдану». Київ, 4 липня 2012 року

Рис. 21

«Мовний Майдан». Київ, 6 липня 2012 року

Протести, які розпочались у Києві біля Українського дому, швидко поширилися на регіони. Найактивнішими містами були Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Харків, Одеса. Учасники акцій, серед яких молодь, письменники, інтелігенція та студенти відстоювали не лише мову, а й принципи національної гідності, державності та неприпустимості маніпулювання ідентичністю українців. Проте попри значну мобілізацію й

тривале публічне обговорення, закон не був скасований і у серпні 2012 року він набув чинності. «Мовний Майдан» став важливим моральним і організаційним прецедентом: він показав, що нове покоління українців готове виходити на вулицю не лише через економічні чи соціальні питання, але й через символічні, які пов'язані з ідентичністю, мовою, культурою.

Окремо слід відзначити суспільний резонанс навколо подій у смт. Врадіївка на Миколаївщині влітку 2013 року. Після звірячого зґвалтування і замаху на вбивство місцевої мешканки Ірини Крашкової, до якого були причетні двоє працівників міліції, громадськість відчула глибоке обурення свавіллям силових структур та безкарністю. Відмова правоохоронців арештувати одного з підозрюваних викликала масові протести, штурм районного відділку міліції та, згодом, - «Врадіївську ходу» до Києва. Ця подія стала символом протесту проти міліцейського насильства й бездіяльності держави. Хода привернула увагу до глибокої кризи довіри між суспільством і правоохоронною системою та показала здатність українців до самоорганізації в боротьбі за справедливість.

Рис. 22

Фото з місця подій «Врадіївської ходи», Київ, 2013 рік

В Україні, впродовж 2012-2013 років, регулярно відбувались мітинги, пікети та акції протесту, через поглиблене розчарування втрачених

можливостей під час попередніх революцій, учасників яких неодноразово заарештовували. 18 травня 2013 року в Києві на одному з мітингів під назвою «Вставай, Україна!» найняті владою люди у спортивних костюмах здійснили напад на журналістів Ольгу Снісарчук і Владислава Содея, намагаючись перешкодити їхній професійній діяльності, що було зафіксовано іншими фотокореспондентами. Нападником виявився Вадим Тітушка, прізвище якого в подальшому стало позначенням та асоціацією з представниками кримінального і спортивного середовищ, яких наймали для провокацій і зриву опозиційних акцій. Пізніше, під час активної фази «Революції гідності» на Майдані Незалежності, «тітушки», діючи у співпраці з міліцією, нападали на мітингувальників, били, катували і навіть вбивали, за що отримували грошові винагороди від замовників.

Рис. 23

Вадим Тітушко під час нападу на журналістів під час мітингу 18 травня 2013 року

21 листопада 2013 - прем'єр-міністр Микола Азаров оголошує про рішення уряду призупинити підготовку підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Відгукнувшись на пост у Facebook журналіста та громадського діяча Мустафи Найєма, на знак протесту, ввечері, близько 2 тисяч осіб вперше збираються біля стели на Майдані Незалежності в Києві.

Mustafa Nayyem ✓

★ Вибране · 21 листопада 2013 р. · 🌐

Встречаемся в 22:30 под монументом Независимости. Одевайтесь тепло, берите зонтики, чай, кофе, хорошее настроение и друзей. Перепост всячески приветствуется!

Переглянути переклад

12 тис.

1,1 тис. коментарів 7,7 тис. поширення

Подобається

Поширити

Рис. 24

Скріншот поста з Facebook від 21 листопада 2013 року

Підтримати активістів прийшли також опозиційні політики: лідери "Батьківщини" Арсеній Яценюк, "Удару" Віталій Кличко, "Свободи" Олег Тягнибок та экс-міністр внутрішніх справ Юрій Луценко. В різних регіонах України, обурені призупиненням підготовки до підписання угоди про асоціацію з ЄС, люди виходять на мітинги в ніч з 21 на 22 листопада, зокрема у Львові, Ужгороді, Харкові, Донецьку, Івано-Франківську та Луцьку.

Рис.

Активісти на Майдані Незалежності у перший вечір протестів 21 листопада 2013. Фото: Влад Содель.

24 листопада 2013 року в Києві відбулася хода «За Європейську Україну!» і велике віче на Європейській площі, найбільше з часів «Помаранчевої Революції». Участь у ньому прийняли за різними оцінками від 60 до 150 тисяч людей. Масштабні мітинги пройшли також в багатьох українських містах. На мітингу, що відбувся на Європейській площі, одногolosно прийняли наступні рішення:

- вимагати відставки уряду Миколи Азарова за зраду національних інтересів та ухвалення рішення про відмову від курсу на європейську інтеграцію;
- вимагати від президента Віктора Януковича негайно скасувати рішення уряду Миколи Азарова про відмову від підписання угоди про асоціацію з ЄС;
- припинити політичні репресії та звільнити Юлію Тимошенко;
- відновити курс на європейську інтеграцію та підписати угоду про асоціацію на саміті у Вільнюсі.

Рис.

Віче на Європейській площі 24 листопада 2013 р. Фото: Іван Бандура.

Учасник віче 24 листопада, історик Ярослав Грицак так описував свої враження:

"Я стояв у натовпі, слухав та обмінювався відгуками з тими, хто стояв поблизу. Більшість із них - молодь і середній клас. Поки з трибуни виступали Луценко, журналісти (Сюмар, Наєм, Портніков) та Карпа, реакція була добра. На політиків реагували зі скепсисом. Враження, що, крім Луценка, опозиційні лідери мають нас за дурніших за себе і намагаються змусити нас вдруге увійти в ту саму річку - Майдан 2004-го. Вони не розуміють, що за дев'ять років люди таки помудрішали і хочуть нової, якіснішої політики. Багато (якщо не більшість) хоче не повернення старої опозиції до влади, а хоче нової країни.

26 листопада 2013 року - початок студентського попереджувального страйку Києво-Могилянської академії. Ввечері відбулося об'єднання двох майданів: громадсько-студентського і політичного. Протестувальники з Європейської площі без партійної символіки та з великими прапорами України та ЄС перейшли на Майдан Незалежності.

Рис.

Студенти на Майдані Незалежності 26 листопада 2013 року. Фото: Петро Задорожний.

Значну роль у подіях, що передували «Революції Гідності» відіграла студентська молодь, однак, адміністративний тиск з боку керівництва вищих навчальних закладів, які у своїй більшості очолювали особи, лояльні до чинної на той час влади, створював несприятливі умови для студентського активізму. Зафіксовано випадки репресій: представники адміністрацій гуртожитків і керівники студентських профспілок складали списки учасників протестів, фіксували носіння національної символіки, зокрема синьо-жовтих стрічок, та передавали цю інформацію представникам органів безпеки. Деякі викладачі цілеспрямовано відзначали відсутність студентів на заняттях у дні масових акцій.

30 листопада 2013 року близько 4-ї години ранку бійці спецпідрозділу «Беркут» розігнали протестувальників, переважно студентів, які лишилися тієї ночі чергувати на Майдані Незалежності. Внаслідок цього офіційно постраждали 94 особи.

Рис.

Розгін студентів спецпідрозділцями «Беркут», 30 листопада 2013

1 грудня 2013 року на вулиці Києва виходять за різними оцінками, від 500 тисяч до 1 млн протестувальників, на Майдані Незалежності проходить

велике віче. Майданівці займають Будинок профспілок і будівлю КМДА. Ввечері відбулися сутички між протестувальниками і міліцією на вул. Банковій біля Адміністрації Президента.

Внаслідок сутичок, беркутівцями було травмовано 112 активістів і 45 журналістів. Серед тих, хто постраждав тієї ночі був 16-річний Роман Ратушний, згодом відомий громадський активіст і воїн ЗСУ, який загинув 9 червня 2022 р. в бою під Ізюмом.

8 грудня 2013 року в Києві пройшов «Марш мільйонів». На Майдані Незалежності відбулось народне віче, в якому прийняло участь понад мільйон осіб. Було прийнято рішення про початок блокування Адміністрації Президента, будівлі Уряду та інших установ, а також знесення пам'ятника Володимиру Леніну.

11 грудня 2013 року Майдан відбив першу спробу штурму, яку вночі здійснили бійці спецпідрозділу «Беркут», того ж дня, близько 9-ї ранку силовики здійснили невдалу спробу захопити контрольовану майданівцями КМДА.

25 грудня 2013 року на трасі Київ-Бориспіль, в с.Гора під Києвом, відбувся напад на журналістку і активістку Тетяну Чорновол, яка є авторкою резонансних репортажів про маєтки і статки високопосадовців.

29 грудня 2013 року відбувся мирний автопробіг під назвою «Марш на Межигір'я», організований активістами, зокрема представниками «Автомайдану», до резиденції президента Віктора Януковича в Межигір'ї.

16 січня 2014 року Верховна Рада України, з порушенням законодавчих процедур та регламенту, без застосування системи «Рада» ухвалила низку нормативних актів, які в суспільстві отримали назву «диктаторські закони». Їх зміст передбачав суттєве обмеження конституційних прав і свобод громадян, зокрема - свободи мирних зібрань, свободи вираження поглядів, діяльності засобів масової інформації та Інтернету. Крім того, нововведення значно розширювали повноваження правоохоронних органів у переслідуванні протестувальників, фактично створюючи правову базу для

криміналізації опозиційної діяльності та активності громадянського суспільства. Більшість із цих законів набрали чинності 22 січня 2014 року, одразу після їх публікації в офіційних урядових виданнях. У відповідь на цей крок влади протестний рух різко активізувався: спостерігалось суттєве зростання мобілізації громадян, а самі протести набули ознак радикалізації, що означало перехід до нової фази протистояння.

19 січня 2014 року стало однією з ключових дат, що передували «Революції Гідності», адже саме в цей день мирний протест втратив свою ненасильницьку форму й перейшов у фазу відкритого силового протистояння. На чергове Народне віче в центрі Києва вийшли десятки тисяч протестувальників, обурених ухваленням так званих «диктаторських законів». Очікування радикальних політичних рішень не справдилися і реакція лідерів опозиції здалася багатьом надто стриманою та недостатньою в умовах посилення репресій. Унаслідок цього частина протестувальників вирушила маршем до урядового кварталу, зокрема в напрямку Верховної Ради. На вулиці Михайла Грушевського, поблизу стадіону «Динамо» імені Валерія Лобановського, шлях їм перегородили загони внутрішніх військ і спецпідрозділу «Беркут». Спровоковане напруження швидко переросло у відкрите зіткнення, яке тривало кілька діб. Сутички супроводжувалися використанням світлошумових гранат, сльозогінного газу, водометів, а також «коктейлів Молотова» з боку протестувальників. Саме ці події увійшли в публічну пам'ять під назвами «Криваве Водохреще» або «Вогнехреще», позначаючи момент, коли Майдан остаточно перестав бути лише протестом і набув рис справжньої революції.

22 січня 2014 року стало днем, який глибоко закарбувався в суспільній пам'яті як початок трагічного переліку жертв «Революції Гідності». Саме цього дня загинули перші активісти, що стали символами беззахисності громадян перед державним насильством. У лісі поблизу с. Гнідин було знайдено тіло Юрія Вербицького, активіста, викраденого напередодні з

офтальмологічної лікарні, сліди катувань на тілі вказували на особливу жорстокість поводження.

Того ж ранку на вулиці Михайла Грушевського від вогнепального поранення картечню загинув Сергій Нігоян - один із найбільш впізнаваних майданівців, чий образ став одним із символів опору. Того ж дня смертельних поранень зазнав Михайло Жизневський, а Роман Сенник, важко поранений під час сутичок, помер у лікарні 25 січня. Вони стали першими, кого в народі почали називати Героями Небесної Сотні.

Крім втрат серед протестувальників, цей день позначився ще одним шоком для суспільства. У мережі з'явилося відео знущання силовиків над активістом Михайлом Гаврилюком, якого, було повністю роздягнуто на вулиці, після чого бійці «Беркуту» фотографувалися з ним у принизливій формі. Опубліковані кадри викликали хвилю обурення як в Україні, так і за її межами, остаточно зміцнивши переконання, що протистояння вже вийшло за межі політичного конфлікту й набуло глибоко морального та ціннісного характеру.

Рис.

Фото з місця подій «Революції Гідності», 2013

23 січня 2014 року протестний рух набув масштабного регіонального виміру. Після повідомлень про загибель перших активістів хвиля

радикалізації охопила низку областей України. Учасники Майдану почали стихійно блокувати, штурмувати та займати адміністративні будівлі, зокрема обласні державні адміністрації. В ряді регіонів це супроводжувалося формуванням барикад, вимогою до очільників місцевої влади скласти повноваження, а подекуди фактичним їх усуненням з посад.

Рис.

Сергій Нігоян на Майдані Незалежності, 2013

Особливо показовим став приклад Львівської області, де, після захоплення приміщення обласної державної адміністрації, було вперше офіційно оголошено про створення альтернативного органу самоуправління - Народної ради. Її склад сформували депутати Львівської обласної ради, які взяли на себе тимчасове виконання виконавчої влади. Подібні дії спостерігались і в інших регіонах: протестувальники захопили адміністративні будівлі в Тернополі та Рівному, блокували установи в Івано-Франківську та Хмельницькому, намагалися взяти під контроль Житомирську ОДА. У Черкасах протестувальники після кількогодинного штурму змогли увійти до будівлі обласної адміністрації, однак згодом були витіснені силовими підрозділами. Застосування сили супроводжувалося численними затриманнями та побиттям активістів. Ці події засвідчили, що спротив більше не обмежується центром столиці, а перетворюється на всенародний рух зі спробами інституційної альтернативи на місцях.

24 січня 2014 року майданівці беруть під контроль будівлі ОДА в Івано-Франківську, Хмельницькому та Чернівцях.

В ніч з 25 на 26 січня майданівці беруть штурмом зайняту силовиками будівлю Українського дому на Європейській площі в Києві. Наприкінці січня 2014 року відбулися події, що продемонстрували посилення жорстокості дій з боку правоохоронних органів і прокремлівських радикальних угруповань у регіонах.

26 січня, під час мирного віче в Дніпропетровську (зараз Дніпро), яке проводилося біля будівлі обласної державної адміністрації з вимогами відставки очільника ОДА та скасування репресивного законодавства, відбулося масштабне зіткнення між протестувальниками, міліцією та так званими «тітушками», які діяли у співпраці з силовими структурами. Останні були завезені до двору адміністрації та будівлі обласної ради, після чого організовано виведені на протестувальників. Унаслідок сутичок десятки осіб зазнали травм та понад два десятки активістів були заарештовані.

Аналогічні події відбулися в Запоріжжі. Після спроби штурму обласної адміністрації вдень, увечері місцева влада організувала силовий розгін протестного табору. Спільні дії силовиків і «тітушок» призвели до затримання близько 50 активістів, понад сотню було травмовано. Ці події отримали в суспільному дискурсі назву «Кривавий розгін», що відображає масштаб насильства, застосованого проти мирних громадян.

У Сумах у цей самий період протестувальники зайняли приміщення Будинку рад, де традиційно проводилися сесії обласної та міської рад. Це засвідчило зростання рівня громадської активності та готовність учасників протестів до дій прямої дії з метою політичного впливу.

27 січня 2014 року відбулись сутички при спровокованій повторній спробі штурму Черкаської ОДА, що закінчились затриманнями і побиттям місцевих майданівців та "автомайданівців" з Києва.

Протести в Україні. Хто контролює держадміністрації
 Протесты в Украине. Кто контролирует госадминистрации
 Protests in Ukraine. Who controls Local State Administrations

27.01.2014

08:00

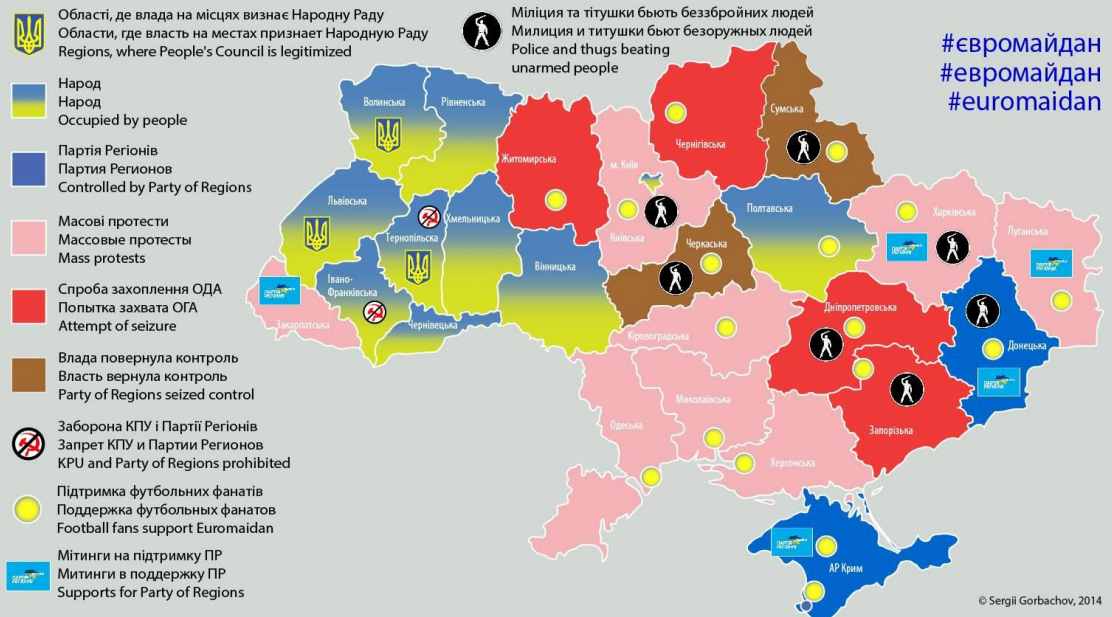

Рис.

Карта протестів в Україні станом на ранок 27 січня 2014.

28 січня 2014 року парламент відправив у відставку прем'єр-міністра України Миколу Азарова, а виконуючим обов'язків глави уряду став перший віце-прем'єр Сергій Арбузов. Того ж дня була скасована більша частина "диктаторських законів".

16 лютого 2014 року став днем часткової деескалації конфлікту між протестувальниками та владою. У рамках досягнутих домовленостей, спрямованих на реалізацію закону про амністію учасників протестів, активісти погодилися на звільнення захоплених раніше адміністративних приміщень у регіонах. Зокрема, було розблоковано будівлі обласних державних адміністрацій у Львові, Івано-Франківську, Тернополі та Полтаві, а також приміщення Київської міської державної адміністрації (КМДА), яке протестувальники утримували з грудня. На вулиці Михайла Грушевського було демонтовано частину барикад, аби відкрити проїзд у напрямку Паркової алеї та урядового кварталу. У відповідь на ці кроки влада розпочала процес

звільнення затриманих активістів, що мало символізувати готовність до пошуку компромісів.

Водночас під час віче, яке відбулося того ж дня, було оголошено про намір здійснити «мирний наступ» на Верховну Раду 18 лютого з метою домогтися від народних депутатів ухвалення рішення про повернення до редакції Конституції 2004 року, що передбачала обмеження повноважень президента та перехід до парламентсько-президентської форми правління. Це рішення стало ще одним кроком до нової фази протесту, яка згодом переросла в трагічні події кінця лютого.

18 лютого 2014 року став однією з найтрагічніших дат у перебігу «Революції Гідності». У цей день, відповідно до ухваленого на попередньому віче рішення, було розпочато так званий «мирний наступ» на Верховну Раду з вимогою повернення до Конституції 2004 року. Від самого ранку тисячі протестувальників вирушили в урядовий квартал столиці, однак вже близько 10-ї години ранку в районі Маріїнського парку та на прилеглих вулицях розпочалося масштабне і надзвичайно жорстоке протистояння з правоохоронцями та представниками кримінальних угруповань, відомих як «тітушки». Зіткнення швидко набули ознак збройного конфлікту, вже з другої години дня почали з'являтися повідомлення про перші загибелі серед учасників протесту. Кількість поранених та травмованих стрімко зростала. Близько 15:30 силовики, зокрема підрозділи «Беркуту», здійснили наступ на вул. Інститутську, в результаті чого в районі станції метро «Хрещатик» у вузькому проході через барикади виникла тиснява, яка призвела до нових жертв. Паралельно протестувальників було витіснено з вулиці Михайла Грушевського та Європейської площі. Найбільший спротив правоохоронці зустріли на барикадах по вулиці Хрещатик біля Будинку профспілок.

Станом на 16:30 силові підрозділи зайняли Жовтневий палац, барикаду «Львівська брама», а також встановили контроль над пішохідним мостом через вул. Інститутську та прилеглими до нього позиціями. З цих висот вони вели прицільний вогонь, а також закидали протестувальників камінням і

пляшками із запальною сумішшю. У цей також день було повністю зупинено роботу Київського метрополітену. Міністерство внутрішніх справ та Служба безпеки України виступили із заявою, в якій, під прикриттям оголошення «антитерористичної операції», поставили учасникам протесту ультиматум - залишити Майдан до 18:00, в іншому разі буде застосовано силовий сценарій. До моменту початку вечірнього штурму було підтверджено загибель щонайменше 11 учасників протесту та 3 представників силових структур.

Увечері 18 лютого 2014 року силовики розпочали масштабний штурм Майдану Незалежності, який став однією з найкривавіших фаз «Революції Гідності». Близько 20:00, у межах спецоперації під умовною назвою «Бумеранг», правоохоронці здійснили перший масований наступ на барикади протестувальників. Протягом ночі відбулося чотири основні хвилі штурму - о 19:50, 21:15, 00:00 та 04:30. В операції були задіяні: бронетранспортери, водомети, вантажні автомобілі, активно застосовувалася вогнепальна зброя, світлошумові та сльозогінні гранати.

Близько опівночі зафіксовано підпал Будинку профспілок, в якому перебували протестувальники, зокрема поранені. За свідченнями очевидців та численними публікаціями у ЗМІ, підпал було здійснено бійцями спецпідрозділу СБУ «Альфа». Будівля перетворилася на одну з найтрагічніших символічних точок Майдану, позначивши новий рівень насильства проти протестного руху.

У період із 20:00 18 лютого до 00:30 19 лютого, за наявними даними, на Майдані загинули або були смертельно поранені щонайменше 15 протестувальників. Ще двоє осіб стали жертвами нападів «тітушок» на перехресті вулиць Великої Житомирської та Володимирської. В умовах гострої загрози життю та неможливості захисту мирними засобами, частина протестувальників також застосувала вогнепальну зброю, унаслідок чого загинули 9 співробітників правоохоронних органів.

Паралельно з подіями в Києві, протестна активність у регіонах також досягла критичної точки. У низці західних областей, зокрема у Львові,

Тернополі, Івано-Франківську та Рівному відбулося захоплення обласних державних адміністрацій, управлінь Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, прокуратури та інших органів влади. Особливо драматичні події розгорнулися у Львові, де ніч на 19 лютого увійшла в історію під назвою «Ніч гніву», як акт масового спротиву репресіям і насильству, що здійснювалися владою проти громадян.

19 лютого 2014 року на Майдані Незалежності продовжувалося напружене позиційне протистояння між протестувальниками та силовими структурами. Вогонь у Будинку профспілок, що розпочався напередодні, тривав і цього дня. Пізніше в його згарищі було знайдено тіла двох загиблих майданівців - Володимира Топія та Олександра Клітинського. Цей факт став одним із символів трагічного обличчя боротьби за громадянські права і свободи. Протягом дня протестувальники продовжували утримувати барикади в центрі Києва, незважаючи на систематичні атаки з боку правоохоронців. Силовики використовували водомети, помпову вогнепальну зброю та сльозогінний газ, що свідчило про зростаючу жорстокість у придушенні опору. Оборона Майдану в цей період набувала все більше рис збройного зіткнення. Водночас Служба безпеки України офіційно оголосила про початок проведення «антитерористичної операції» на всій території країни, що лише підвищило напруженість та занепокоєння в суспільстві. Події цього дня мали також масштабний резонанс у регіонах - Луцьку, Житомирі, Ужгороді, Чернівцях та низці інших міст відбулося блокування або штурм адміністративних будівель, зокрема управлінь Міністерства внутрішніх справ та обласних державних адміністрацій. Особливо трагічними були події в Хмельницькому: під час штурму місцевого управління СБУ загинули активісти Людмила Шеремет та Дмитро Пагор.

Загалом, за даними на 19 лютого, упродовж двох діб протистояння, 18 та 19 лютого, в Києві загинуло щонайменше 28 протестувальників, ще двоє були вбиті в Хмельницькому. Кількість поранених у різному ступені тяжкості

[illegible]

20 лютого 2014 року увійшов в історію як вирішальний і водночас найбільш трагічний день «Революції Гідності». Вранці в центрі Києва відновилося жорстке протистояння. Близько 9:00 силовики, ймовірно налякані інформацією про наявність вогнепальної зброї у протестувальників, почали відступати з Майдану Незалежності вгору в напрямку вулиці Інститутської. Цей момент став точкою переходу до наступальних дій з боку мітингувальників, які розпочали рух у бік урядового кварталу. Незабаром після початку наступу, в районі пішохідного мосту над вул. Інститутською, було зафіксовано перші смертельні постріли, внаслідок яких, загинули троє активістів. Приблизно о 9:03 бійці спецроти «Беркуту» відкрили прицільний вогонь по демонстрантах з майданчика перед Жовтневим палацом, а згодом з позицій на парковій дорозі, що пролягає паралельно до вул. Інститутської. Стрілянина продовжувалась із барикад у верхній частині вулиці, зокрема з-за

вантажівок і бетонних загороджень біля перехрестя Інститутської та Ольгинської.

Незважаючи на інтенсивний обстріл, протестувальники не припинили рух. Хвиля мобілізації та рішучості серед мітингувальників поступово змінювала хід подій. Активна фаза стрільби тривала до близько 12:00, однак останній підтверджений випадок смертельного вогнепального поранення, загибель Володимира Мельничука, стався о 16:57. Загалом упродовж цього дня на вулиці Інститутській було вбито 48 осіб, ще понад 80 зазнали вогнепальних поранень. Крім того, загинули також четверо представників силових структур.

Цей героїчний і відчайдушний прорив майданівців став переломним моментом у протестному русі, який фактично зламав опору чинного на той момент режиму. Увечері того ж дня Верховна Рада України ухвалила постанову, яка засуджувала насильство та забороняла подальше застосування сили в рамках «антитерористичної операції». Також з'явилися перші публічні заяви співробітників Міністерства внутрішніх справ про перехід на бік протестувальників, почалися масові виходи депутатів із фракції Партії регіонів, а в регіонах України активізувалися виступи на підтримку Майдану.

21 лютого 2014 року ознаменував кінець політичного режиму Віктора Януковича. Цього дня, за посередництва представників урядів Польщі, Німеччини та Франції, між президентом України та лідерами парламентської опозиції було підписано угоду про врегулювання політичної кризи. Документ передбачав повернення до Конституції 2004 року, створення уряду національної єдності, а також проведення дострокових президентських виборів до грудня того ж року.

На тлі цих новин, на вулицях Києва поступово зникали силові підрозділи: силовики залишили урядовий квартал і частково відступили з центральної частини міста. Верховна Рада оперативно ухвалила низку важливих рішень, зокрема проголосувала за повернення до Конституції 2004 року, амністію для учасників протесту та звільнення з посади міністра

внутрішніх справ Віталія Захарченка, який асоціювався із репресивною політикою силовиків.

У цей день на Майдані Незалежності відбувалося прощання з загиблими під час розстрілів 18-20 лютого. Момент жалоби був перерваний емоційною реакцією присутніх, які зустріли виступи опозиційних політиків на сцені зі свистом і обуренням. Особливо резонансною стала промова сотника Майдану Володимира Парасюка, який публічно закликав до негайної відставки президента Януковича, висунувши ультиматум - або глава держави йде у відставку до ранку наступного дня, або буде розпочато штурм із застосуванням зброї. Цього ж вечора стало відомо, що президент Віктор Янукович покинув Київ. Його поспішний від'їзд із резиденції та зникнення з інформаційного поля фактично позначили завершення його правління.

22 лютого 2014 року став днем остаточного краху політичного режиму Віктора Януковича та водночас - початком нового етапу української державності. Після втечі президента з Києва Верховна Рада України ухвалила рішення про самоусунення Віктора Януковича з поста глави держави, посиляючись на його відмову виконувати конституційні обов'язки та відсутність контакту з державними органами. Відповідна постанова була підтримана конституційною більшістю - 328 голосами народних депутатів. Цього ж дня парламент призначив дострокові вибори Президента України на 25 травня 2014 року. Одночасно почалося формування нового складу уряду, який мав забезпечити управління країною в умовах політичної нестабільності та зовнішніх викликів. Було ухвалено рішення про поновлення роботи державних інституцій, реорганізацію органів виконавчої влади, а також підготовку до масштабних реформ.

У Києві й інших містах тривали жалобні заходи на знак вшанування пам'яті загиблих під час протестів. Майдан Незалежності залишався символічним простором народного опору, де зберігався високий рівень громадської мобілізації та політичної відповідальності з боку активістів.

22 лютого закріпило перемогу протестного руху, але водночас відкрило новий, складний період трансформації з необхідністю реформувати державну систему, забезпечити правосуддя щодо злочинів проти протестувальників і зміцнити курс на демократичний розвиток. Цей день завершив одну революцію, але поставив перед українським суспільством нові виклики, які в подальшому стали фундаментом для подій 2014-2015 років.

Таким чином, хронологія «Революції Гідності» 2013-2014 років окреслює не лише послідовність політичних подій, а й відображає глибинну трансформацію українського суспільства. Від мирних зібрань студентів на Майдані Незалежності до жорстоких розстрілів беззбройних громадян, революція стала не просто протестом проти окремого політичного режиму, вона стала випробуванням на зрілість, гідність і солідарність для цілого народу. Рішуча відповідь українців на спробу узурпації влади, відмову від європейського курсу, свавілля силовиків та порушення прав і свобод стала актом самоутвердження не лише політичного, але й морального.

Кожен із етапів революції, від перших мирних мітингів до днів найвищого напруження у лютому 2014 року, засвідчив, що в суспільстві накопичилася критична маса несприйняття старих політичних практик, корупції, брехні та безкарності. І хоч масштаб жертв шокує, саме ці події дали можливість по-новому подивитися на громадянську відповідальність, свободу вибору та європейську ідентичність як незворотний вектор розвитку. «Революція Гідності» не завершилася з втечею президента чи зміною парламенту, вона запустила складний і болісний процес переосмислення держави, її інституцій та громадянської участі.

Символізуючи розрив із пострадянською політичною культурою, Майдан остаточно розвів Україну і Росію в питанні цінностей, бачення майбутнього і моделі взаємодії між державою та громадянином. Саме тому «Революція Гідності» постає не просто як внутрішній протест, вона виявляє себе як цивілізаційний вибір, зроблений у найтяжчий для країни момент і цей

вибір було зроблено на користь свободи, гідності, демократії та відповідальності.

3.2. Історіографічні інтерпретації та оцінки «Революції Гідності»: українська та зарубіжна джерельна база досліджень.

Історіографічне осмислення подій «Революції Гідності» займає окреме місце в сучасній українській гуманітаристиці. З огляду на близькість у часі та глибоку травматичність подій, дослідження цього періоду поєднує в собі складні елементи наукового аналізу та емоційного навантаження, саме тому вивчення історіографії «Революції Гідності» вимагає не лише уважного аналізу фактів, але й чутливого підходу до наративів, які формувалися як у внутрішньому, так і в міжнародному дискурсі.

У центрі уваги дослідників опиняється не лише політична складова протестів 2013-2014 років, але й глибші соціальні, моральні та ідентифікаційні зміни, які пережило українське суспільство. «Революція Гідності» стала своєрідним маркером суспільного оновлення та ціннісного переформатування, що у свою чергу спричинило появу значного масиву джерел, публіцистичних матеріалів і академічних досліджень. Значна частина наукових інтерпретацій постає не тільки як спроба зафіксувати перебіг подій, але й як рефлексія над природою української модерності, політичної культури, пам'яті та суб'єктності. Водночас, історіографія «Революції Гідності» є ще й індикатором змін у самій українській історичній науці, яка дедалі більше орієнтується на міждисциплінарність та підходи зі зв'язком із глобальними процесами.

Одним із цінних джерел для дослідження історіографії «Революції Гідності» є монографія Тімоті Снайдера «Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка». Ця праця становить значущий внесок у сучасну історіографію, оскільки в ній здійснюється комплексний аналіз глибоких політичних і культурних трансформацій, що відбуваються у Східній Європі та мають

безпосереднє відношення до подій в Україні. У рамках свого дослідження Тімоті Снайдер розглядає взаємодію між політичними системами Російської Федерації, країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки, а також механізми впливу зовнішніх чинників на внутрішньополітичні процеси в Україні, зокрема на перебіг «Революції Гідності».

З методологічної точки зору дослідник застосовує у своїй роботі міждисциплінарний підхід, інтегруючи історичний, політологічний та культурологічний аналіз. Зазначений методологічний інструментарій дозволяє автору поєднати соціальні та політичні теорії для демонстрації впливу зовнішніх геополітичних інтересів на конкретні внутрішньополітичні події та суспільну свідомість громадян. Дослідник також оперує концептом «несвободи», під яким розуміє не лише авторитаризм як політичний режим, але й ширший спектр глобальних загроз, що постають у контексті політичних криз у країнах пострадянського простору, зокрема в Україні.

У межах аналізу Революції Гідності Тімоті Снайдер інтерпретує її як ключовий етап у політичній еволюції України, під час якого держава постала перед вибором між інтеграцією до авторитарного блоку під егідою Росії та євроінтеграційним вектором розвитку в рамках Європейського Союзу. Згідно з його інтерпретацією, українське суспільство артикулювало свою прихильність до європейських цінностей та демократичного шляху розвитку. Також автор акцентує увагу на значущості зовнішньо-геополітичних факторів у генезі протестних рухів в Україні, резюмуючи, що боротьба за демократичні ідеали в Україні є органічно пов'язаною з глобальними процесами, включаючи політичне протистояння між Європейським Союзом та Російською Федерацією. Таким чином, «Революція Гідності» розглядається як результат складної геополітичної кон'юнктури на міжнародній арені та водночас як внутрішній цивілізаційний вибір українського народу на користь європейських цінностей.

У своїй монографії Тімоті Снайдер приділяє значну увагу аналізу стратегій Російської Федерації щодо збереження власної геополітичної сфери

впливу та її ролі в ескалації конфлікту в Україні. Враховуючи зовнішньополітичний контекст, історик констатує, що прагнення України до європейської інтеграції розглядається Росією як фундаментальна загроза її політичному майбутньому та впливу, відповідно, підтримка протестних рухів та подальша агресія з боку Росії, на думку автора, виступили каталізатором подальших подій, включаючи анексію Автономної Республіки Крим та розгортання збройного конфлікту на сході України. Окремо Тімоті Снайдер аналізує глобальні тенденції розвитку демократичних рухів, позиціонуючи «Революцію Гідності» як складову ширшої хвилі боротьби за демократичні права, що охопила країни Європи та Близького Сходу. Отже, Майдан постає не лише як національний протест, але й як елемент глобальної боротьби за права людини та демократію, що набуло особливої значущості для країн Східної Європи, де зберігалася пам'ять про радянський авторитаризм. На думку дослідника, боротьба за незалежність України у 2013-2014 роках стала не лише боротьбою за національний суверенітет, а й частиною глобального протистояння між цивілізаційними моделями. Паралельно Тімоті Снайдер наголошує, що українське суспільство, здійснюючи європейський цивілізаційний вибір, зіткнулося не лише із зовнішнім тиском, але й із внутрішніми політичними та економічними проблемами. Він акцентує увагу на тому, що «Революція Гідності» стала не лише реакцією на корупцію та економічну нерівність, але й на політичну та соціальну несправедливість, що накопичувалася в Україні протягом тривалого періоду. Протести стали кульмінацією політичної активності громадянського суспільства, актуалізувавши необхідність для кожного громадянина України визначитися щодо майбутнього вектору розвитку держави - європейської інтеграції чи відновлення зв'язків з Російською Федерацією.

Підсумовуючи, слід зазначити, що автор акцентує увагу на необхідності розгляду подій в Україні в контексті глобальних процесів, зокрема боротьби між демократичними та авторитарними політичними режимами. Тімоті Снайдер аргументовано доводить, що «Революція Гідності» стала не лише

відповіддю на внутрішньополітичну та економічну кризу в Україні, але й складовою боротьби за демократичні цінності на пострадянському просторі. Він також наголошує на визначальній ролі зовнішніх факторів, зокрема агресії Російської Федерації, як каталізатора подальшої ескалації конфлікту і водночас підкреслює, що під час Майдану вирішувалася не лише доля України, але й майбутнє її геополітичної орієнтації. Ця праця демонструє, що Майдан був не лише протестом проти чинної влади, а й політичним актом, спрямованим на фундаментальну зміну парадигми розвитку країни. Вибір українського народу став своєрідним прецедентом для інших країн пострадянського простору та міжнародної спільноти. Запропоновані Тімоті Снайдером аналітичні підходи сприяють глибшому розумінню зовнішньополітичних чинників, що вплинули на формування постреволуційної ситуації в Україні. Однак для всебічного осмислення процесів, що відбувалися під час Майдану, необхідно також враховувати внутрішні аспекти, зокрема роль самої України в контексті глобальних трансформацій.

У цьому контексті важливим і доповнюючим є аналіз Сергія Плохія, який розглядає «Революцію Гідності» крізь призму внутрішніх політичних і соціальних змін у своїй книзі «Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до Незалежності», акцентуючи увагу на процесах формування нової національної ідентичності, розвитку громадянського суспільства та його взаємодії з всесвітнім політичним світом, історик акцентує увагу на тому, що події 2013-2014 років стали не лише реакцією на авторитарні практики влади, а й свідченням глибоких трансформацій у суспільній свідомості, де особливе значення мала широка мобілізація громадян з різних регіонів України, що вказувала на прагнення до єдності на основі демократичних та європейських цінностей. Протестні настрої охопили різні соціальні групи, й серед ключових вимог учасників були свобода, прозорість влади, боротьба з корупцією та стабільність, що пов'язувалися з орієнтацією на Європейський союз як на гарант реформ і верховенства права. Автор розглядає «Революцію

Гідності» не лише в національному, а й у міжнародному вимірі, трактуючи її як один із ключових епізодів ширшого геополітичного конфлікту між Росією та Заходом. У цьому контексті він підкреслює, що спроби Москви утримати Україну у своїй сфері впливу вступили в суперечність з орієнтацією значної частини українського суспільства на європейську інтеграцію.

Окремий аналітичний акцент зроблено на реакції міжнародної спільноти. Зокрема, у праці подано приклади політичної та економічної підтримки з боку Європейського Союзу та Сполучених Штатів, що розпочалася невдовзі після початку протестів. Йдеться як про дипломатичний діалог із представниками нової української влади та громадянського суспільства, так і про введення санкцій проти представників режиму Віктора Януковича, причетних до насильницьких дій проти протестувальників. Сергій Плохій трактує ці дії як прояв міжнародної солідарності з демократичними устремліннями українців і важливий інструмент зовнішнього впливу на розвиток ситуації в країні. Автор також аналізує підтримку України на рівні урядових структур США, зокрема Державного департаменту та Конгресу, які підтвердили свою прихильність до демократичних прагнень українського суспільства. Водночас він вказує на практичні наслідки цієї підтримки, зокрема надання макрофінансової допомоги Європейського Союзу, що сприяла стабілізації економіки та реалізації реформ. На думку дослідника, саме така допомога дала змогу Україні утвердити новий політичний курс, незважаючи на потужний зовнішній тиск.

Істотне значення має й методологічний підхід, обраний автором, а саме поєднання політичної історії, соціокультурного аналізу та елементів історичної антропології дозволяє подати «Революцію Гідності» в ширшому контексті трансформацій української ідентичності та політичної культури. Сергій Плохій спирається на різноманітні джерела: офіційні документи, свідчення очевидців, публіцистику, дослідницькі праці, що надає його аналізу глибини та аналітичної достовірності. Таким чином, праця Сергія Плохія має

високу історіографічну цінність у контексті осмислення «Революції Гідності» як важливої віхи в новітній історії України. Її інтерпретація резонує з баченням України як складової європейського цивілізаційного простору, боротьба за місце в якому є частиною глобальних політичних процесів.

У щотижневому інформаційно-аналітичному бюлетні від фонду «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» під назвою «Україна у фокусі 28-24 листопада 2013 року» за редакторством Ірини Філіпчук та аналітиків фонду Ірини Бекешкіної, Марії Золкіної, Юлія Юльчука та Олексія Сидорчука центральною темою є рішення українського уряду призупинити підготовку до підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Це рішення зображується як кульмінація маніпулятивних тактик уряду щодо європейських інституцій, припускаючи, що режим президента Віктора Януковича, не зумівши отримати фінансові поступки від ЄС, обрав тісніші зв'язки з Росією. Документ попереджає про потенційно серйозні наслідки для України, включаючи втрату суверенітету та посилення російського впливу. Крім того, він висвітлює політичні маневри у Верховній Раді України щодо ключових законодавчих пакетів, необхідних для європейської інтеграції, демонструючи глибокі розбіжності та політичний глухий кут, які характеризували цей період. Детальний аналіз Угоди про асоціацію з ЄС у звіті є центральним у його значенні. Він підкреслює символічну та змістовну важливість європейської інтеграції для частини українського суспільства. Угода представляла собою не лише економічні вигоди, а й цивілізаційний вибір, що мав стати рухом до демократичних цінностей, верховенства права та відхід від сфери впливу Росії. Звіт підкреслює, як рішення уряду було сприйняте як відмова від цих прагнень, що підживлювало рішучість протестувальників захистити своє бачення майбутнього України.

Також важливим джерелом для історіографічного аналізу, в межах даного дослідження, є праця Ярослава Грицака «Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX ст.», в основу якої покладено ґрунтовний аналіз соціальних трансформацій, таких як урбанізація, еволюція

національної свідомості, та генеза політичних партій і організацій. У зазначеній монографії поєднуються детальна реконструкція історичних подій та їх концептуальна інтерпретація, що сприяє глибшому розумінню детермінант формування української національної ідентичності. В книзі здійснюється детальний аналіз процесу становлення української національної свідомості як реакції на суспільні зміни та політичний тиск імперій, під чією юрисдикцією перебувала Україна. Автор, зокрема, приділяє значну увагу ролі освітніх і культурних ініціатив у поширенні ідей націоналізму серед широких верств населення. Наприклад, він аналізує внесок українського культурно-просвітницького товариства "Просвіта" та інших інституцій, які провадили активну просвітницьку діяльність, спрямовану на формування національної ідентичності.

Одним із ключових аспектів монографії є аналіз викликів, що постали перед Україною на шляху до модернізації. Ярослав Грицак зазначає, що модернізація для українського суспільства передбачала подолання колоніальної залежності та утвердження демократичних цінностей. Цей процес мав складний і часто суперечливий характер, оскільки українські землі перебували під владою різних імперій, які здійснювали політику асиміляції, що створювало перешкоди для розвитку єдиної національної ідентичності, а також зумовлювало внутрішні конфлікти та боротьбу за автономію. Автор також приділяє значну увагу радянському періоду в історії України, розглядаючи його як специфічну форму імперської залежності. У цьому контексті Ярослав Грицак аналізує вплив політики радянської влади на розвиток національної свідомості, зокрема її вплив на трансформацію або придушення національних проявів. Цей аналіз є важливим для розуміння сучасної політичної ситуації, що склалася внаслідок негативного впливу радянської спадщини на українське суспільство.

Монографія «Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX ст.» Ярослава Грицака є важливим джерелом для дослідження довготривалих процесів становлення національної ідентичності в Україні та

аналізу історичних передумов сучасного українського державотворення. Сам дослідник підкреслює значення національної свідомості та культурних змін, що стали підґрунтям для відродження незалежності у XX столітті. У контексті сучасної української історіографії дослідження Ярослава Грицака є фундаментальним, оскільки інтегрує історію України в загальноєвропейський та світовий контекст, демонструючи, що розвиток національної свідомості в Україні є складовою боротьби за загальнолюдські права.

Окрім теоретичних і політологічних досліджень, значний інтерес для вивчення «Революції Гідності» становить безпосередня репрезентація досвіду її учасників, що дозволяє поглибити розуміння не лише політичних аспектів протестних подій, але й соціальних та культурних вимірів даного історичного процесу. Одним із таких джерел є двотомне видання «Майдан. Пряма мова», від науковиць Олени Чебанюк та Оксани Ковальової, яке містить свідчення учасників, котрі через описи власних переживань відтворюють атмосферу та мотивації протестного руху, що стали наслідком глибоких змін у суспільних настроях і колективних прагненнях українського народу, що є важливим джерелом для вивчення подій «Революції Гідності», акумулює свідчення учасників протестів, очевидців та активістів Євромайдану, які безпосередньо пережили ці драматичні події. З наукової перспективи, ця праця є цінним джерелом для дослідження феномену Майдану крізь призму індивідуальних наративів і соціальних вимірів даного явища.

У контексті історіографії «Революції Гідності», видання «Майдан. Пряма мова» функціонує як «життєвий» архів протестів, у якому зафіксовано не лише фактичні обставини, а й емоційний та психологічний стан учасників революційних подій. Подібно до багатьох інших колективних видань, ця праця охоплює не лише політичні чинники та стратегічні аспекти, але й соціальні, культурні та особисті переживання індивідів, які стали частиною Майдану. Це надає можливість дослідникам робити висновки щодо мотивації

протестувальників, їхніх прагнень і відповідальності в контексті масових протестних рухів.

Одним із ключових аспектів видання, який заслуговує на увагу з точки зору історіографії, є надання голосу не лише представникам опозиційних сил чи політичним діячам, а й пересічним громадянам. Праця складається з розповідей та історій представників різних соціальних груп: студентів, робітників, інтелігенції, активістів, які не лише спостерігали за розвитком подій, але й стали їхніми безпосередніми учасниками. Також варто відзначити осучаснення методу поглиблення в історію та перебіг подій «Революції Гідності», так як перед кожним написаним інтерв'ю у книзі є QR-код, відсканувавши який, можна не лише прочитати, але й почути оповідача. Це також дозволяє більш глибоко та досліджувати соціальну структуру протестних рухів, їхню внутрішню мотивацію та прагнення, а також механізми мобілізації, від яких залежав масштаб протестів. Нерідко ці свідчення містять рефлексії щодо причин участі в протестах та бачення майбутнього України, її геополітичної орієнтації та прагнення до європейських цінностей.

Аналізуючи історіографічну значущість даного видання, варто відзначити, що воно є прикладом еволюції історіографічних підходів, які зосереджують увагу на інтерпретаціях пересічних громадян, котрі перебувають у центрі історичних процесів. Це збагачує розуміння революційних процесів, оскільки дає можливість дослідити, як історія твориться не лише на рівні політичної еліти, але й у повсякденному житті. Значення цього джерела не обмежується лише акумуляцією свідчень, хоча видання висвітлює як позитивні, так і негативні аспекти, що сприяє збалансованій оцінці подій. Водночас важливо враховувати потенційну суб'єктивність, зумовлену вибіркоким характером відбору свідчень та інтерв'ю, що залежить від редакційних рішень. Загалом, видання «Майдан. Пряма мова» в науковому контексті забезпечує можливість заглибитися в

емоційну сферу, світогляд та досвід учасників, збагачуючи історіографічне осмислення «Революції Гідності».

Унікальною історичною працею, що поєднує погляд дослідника та безпосереднього учасника, є книга Михайла Винницького «Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності». Під час «Революції Гідності» автор книги активно виступав як коментатор в англомовних засобах масової інформації. Згодом він створив цю книгу, опубліковану вперше у 2019 році англійською мовою, що стало його внеском у підтримку позиції України в тривалій інформаційній війні.

Книга детально описує ключові етапи протестів, зокрема розгін мирної демонстрації 30 листопада 2013 року, який викликав масову мобілізацію населення. У розділі, присвяченому цьому періоду, автор аналізує механізми, що активізували громадянське суспільство та сприяли самоорганізації протестів. Цей аналіз підкреслює не лише активність громадян, але й проблеми політичної влади, що призвели до відчуження між державою та суспільством. Окремий розділ присвячено впливу міжнародної підтримки на розвиток подій в Україні. Автор розглядає реакцію Європейського Союзу, США та інших міжнародних організацій, які підтримували демократичні зміни в Україні через політичні заяви, гуманітарну допомогу та консультаційну підтримку. Це підкреслює важливість Майдану не лише для України, а й для стабільності європейського континенту. Також автор звертає увагу на використання Росією пропаганди, фейкових новин та маніпулювання громадською думкою для дискредитації «Революції Гідності» та виправдання своїх подальших дій. Цей аналіз показує, як інформаційні війни можуть мати значний політичний вплив та спричинити дестабілізацію.

Аналіз подій через призму індивідуальних свідчень розкриває важливість Євромайдану не лише як соціального, але й як політичного феномену. При цьому, зазначена робота формує основу для розуміння того, як громадські настрої та прагнення до демократизації вплинули на міжнародне сприйняття України, зумовлюючи потребу в підтримці з боку західних країн.

Цей суспільний імпульс набуває нового осмислення у дослідженні Тараса Кузьо «Україна: демократизація, корупція та новий російський імперіалізм», що пропонує ширший погляд на «Революцію Гідності», розглядаючи її в контексті тривалих процесів демократизації та протидії зовнішнім викликам.

У своїй роботі Тарас Кузьо акцентує увагу на тому, як протестний рух «Революції Гідності» вийшов за межі внутрішньої політики та став символом проєвропейського вибору українського суспільства. Він підкреслює, що революція спричинила політичний резонанс на міжнародній арені, спонукаючи Захід підтримати Україну в її прагненні до реформ та європейської інтеграції. Згідно з висновками дослідника, «Революція Гідності» засвідчила готовність значної частини українського суспільства до рішучих змін, включаючи протистояння корумпованій владі, уособленням якої був режим Віктора Януковича. Історик також детально аналізує реакцію Росії на події Євромайдану, подальшу анексію Криму та підтримку сепаратистських рухів на сході України, що, на його думку, стало прямим наслідком імперіалістичних амбіцій Кремля. Автор книги пов'язує цю реакцію з прагненням Кремля перешкодити Україні стати стабільною демократичною державою, яка могла б слугувати прикладом для інших пострадянських країн. У цьому контексті автор аналізує різноманітні політичні аспекти, зокрема роль інформаційної війни та дипломатичних маніпуляцій.

Методологічно, ця книга відрізняється комплексним підходом до аналізу. Автор використовує широкий спектр джерел, починаючи від офіційних документів та публікацій у ЗМІ, закінчуючи результатами соціологічних опитувань та інтерв'ю з українськими політиками й експертами. Такий підхід дозволяє автору всебічно охопити контекст подій та проаналізувати їх у рамках дослідження процесів демократичних перетворень, що є важливим для розуміння політичних процесів в Україні в умовах сучасних викликів.

Актуальність дослідження полягає в його здатності аналізувати українські події в контексті сучасних тенденцій російського імперіалізму, що забезпечує нову інтерпретацію причин та наслідків російсько-українського конфлікту. Це робить книгу цінним ресурсом як для науковців, які досліджують історичні аспекти зовнішньої політики Росії, так і для тих, хто цікавиться демократичними перетвореннями у Східній Європі. Автор аргументовано підкреслює важливість українських подій для всього регіону, що також робить дослідження значущим для розуміння подальших процесів інтеграції України в європейське співтовариство та зміцнення її державних інституцій. Дослідження геополітичних наслідків «Революції Гідності» охоплює не лише аналіз внутрішніх процесів демократизації та боротьби з корупцією, але й оцінку ролі міжнародних санкцій, запроваджених у відповідь на російську агресію.

У своїй книзі «Новітня історія України 1953-2023» історик Станіслав Кульчицький проводить історіографічне дослідження, сфокусоване на комплексному аналізі «Революції Гідності» як ключового етапу в новітній історії України та її безпосередніх наслідків, зокрема початку агресивних дій Російської Федерації, які автор кваліфікує як «гібридну війну». Метою даного дослідження та опису є всебічне вивчення причин, динаміки розвитку та початкової фази російського втручання в політичні процеси в Україні, що стали безпосереднім наслідком подій листопада 2013 - лютого 2014 років.

Автор розпочинає своє дослідження з аналізу Євромайдану, розглядаючи його не лише як явище внутрішньополітичної кризи, зумовленої суспільним невдоволенням та зміною зовнішньополітичного вектору держави, але й як подію, що мала значний міжнародний резонанс, особливо у контексті євроінтеграційних прагнень України та реакції Російської Федерації на ці процеси. Важливим елементом аналітичного підходу є використання даних соціологічних опитувань, представлених у табличній формі, що дозволяє об'єктивувати суспільні настрої, які домінували в українському суспільстві напередодні та під час «Революції Гідності». Представлені дані,

служать для ілюстрації неоднозначного сприйняття інтеграційних напрямків розвитку держави в різних регіонах, що, на думку автора, стало одним із вагомих факторів внутрішньої політичної дестабілізації.

Акцентування на євроінтеграційному курсі як стратегічному пріоритеті зовнішньої політики України та одночасне фіксування зусиль Російської Федерації щодо збереження України у сфері власного впливу підкреслює розуміння автором геополітичного контексту «Революції Гідності». У тексті чітко простежується наратив про зіткнення двох протилежних векторів зовнішньополітичного розвитку України, що розглядається як одна з фундаментальних причин подальшої ескалації конфлікту та початку російської агресії. Аналіз ставлення українського суспільства до питання членства в Організації Північноатлантичного договору є продовженням дослідження зовнішньополітичних орієнтацій суспільства та відображає динаміку змін у пріоритетах держави під впливом внутрішніх трансформацій та зовнішніх викликів. Формулювання висновку щодо ефективності інформаційної кампанії, спрямованої проти України, засвідчує критичну оцінку автором політичних процесів в державі та ролі окремих політичних сил у контексті інформаційної війни та поляризації суспільства. На основі проведеного аналізу фрагменту можна дійти висновку, що автор розглядає «Революцію Гідності» як важливий історичний етап у боротьбі України за власний суверенітет та геополітичний вибір, що став об'єктивною передумовою для агресивних дій з боку Російської Федерації. Таким чином, дослідження демонструє спробу комплексного осмислення «Революції Гідності» в контексті внутрішніх та зовнішніх факторів, що вплинули на подальший розвиток українсько-російських відносин та стали початком нової фази конфлікту.

Події «Революції Гідності» 2013-2014 років постають не лише як хроніка політичного спротиву, а як етап глибокої трансформації українського суспільства, яке остаточно розірвало з авторитарним спадком і утвердило своє право на гідність, свободу й європейський вибір. Їх хронологія

розкриває поступову ескалацію від мирних студентських протестів до кровопролиття, яке навіки змінило історію країни. Суспільство вийшло за межі лише політичного конфлікту, а протест набув екзистенційного, цивілізаційного виміру. В цих подіях сформувався новий образ громадянина України - відповідального, небайдужого, готового до самопожертви заради спільного майбутнього.

Історіографічна традиція осмислення «Революції Гідності» також демонструє складність і багатовекторність підходів. У фокусі наукових досліджень не лише перебіг подій, але й структурні зрушення в національній свідомості, виклики модернізації, елементи моральної солідарності та активізації громадянського суспільства. У цьому контексті праці як українських, так і західних авторів Сергія Плохія, Тімоті Снайдера, Ярослава Грицака так інших, окреслюють важливу тенденцію: Майдан розглядається не ізольовано, а як частина глобального конфлікту цінностей та протистояння демократії і авторитаризму.

Особливу цінність у дослідженнях мають і емпіричні свідчення, зокрема інтерв'ю з учасниками протестів, які надають «Революції Гідності» людського виміру, закорінюючи її в досвіді «малих історій». Такі джерела зберігають емоційний код революції, дозволяючи говорити про неї не лише мовою політики чи геополітики, а й мовою пам'яті та переживання. Таким чином, «Революція Гідності» постає як складний багатовимірний феномен, що сформувався на перетині внутрішніх протиріч, зовнішніх викликів і глибинного суспільного запиту на зміни. Це був не лише бунт проти режиму, а виразний акт самоусвідомлення нації, яка обрала європейський шлях розвитку, попри високу ціну.